KAZIMIERZ STASZEWSKI.

ILUSTROWANY PRZEWODNIK

po Pabjanicach, Łasku i powiecie łaskim

(woj. łódzkie).

NAKŁADEM
POLSKIEGO TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO.
TOURING KLUBU, ODDZIAŁU W PABJANICACH.

1929.

KAZIMIERZ STASZEWSKI

ILUSTROWANY PRZEWODNIK

po Pabjanicach, Łasku i powiecie łaskim

(woj. łódzkie).

Wznowienie w formacie PDF

Wydawnictwo im. Jakuba Szeli
Clit, 4 Stradă Livezii
Arbore - Romana

HERB m. PABJANIC.

ILUSTROWANY PRZEWODNIK

po Pabjanicach, Łasku
i powiecie łaskim
(WOJEWÓDZTWO ŁÓDZKIE).

Współczesny herb Pabianic

Cena 1 zł. 25 gr.

ILUSTROWANY PRZEWODNIK
PO PABJANICACH, ŁASKU i POWIECIE ŁASKIM
(WOJ. ŁÓDZKIE).

Wydanie pierwsze - 1929 r.

Wznowienie w formacie PDF - 2019

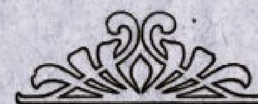

KAZIMIERZ STASZEWSKI

ILUSTROWANY PRZEWODNIK

po Pabjanicach, Łasku i powiecie łaskim

(woj. łódzkie).

NAKŁADEM
POLSKIEGO TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO,
TOURING KLUBU, ODDZIAŁU W PABJANICACH.

1929.

MAPA
POWIATU ŁASKIEGO
WOJ. ŁÓDZKIEGO
SKALA 1:500.000.

LEGENDA
Granica powiatu
Drogi bite
Drogi
Rzeki
Miasta, osady
Urzędy gminne
Linja kolei żel.

Opr. J. J.

Mapa pow. łaskiego z roku 1929

★★★★★

Oddawna dawał się odczuwać brak podręcznego przewodnika po miejscowościach powiatu łaskiego. Zwiedzający nasze okolice turyści, jak i sami mieszkańcy powiatu stawali często przed licznemi zabytkami historycznemi, czy przejawami życia współczesnego, nie mogąc znaleźć nigdzie żadnych informacyj, ułatwiających im bliższe zapoznanie się z danym objektem czy zjawiskiem.

Różne opracowania porozrzucane są po wyczerpanych dziś dziełach, lub niedostępnych pismach, co uniemożliwia wyszukanie informacyj, któreby zaspokoiły naszą ciekawość.

Zadaniem niniejszego Przewodnika jest ułatwienie wszystkim poinformowania się co do dziejów i dzisiejszego stanu naszego powiatu.

POLSKIE TOWARZYSTWO KRAJOZNAWCZE
TOURING KLUB
ODDZIAŁ W PABJANICACH.

Wodzierady

Łask

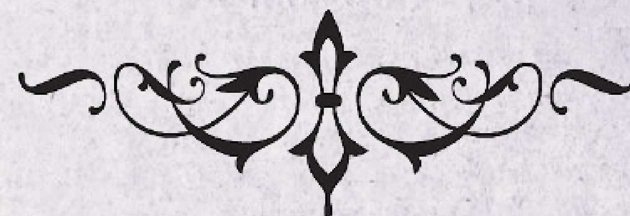
Buczek

Sędziejowice

Widawa

Mapa pow. łaskiego z roku 2019

POWIAT ŁASKI

(dział informacyjny).

STAROSTWO — Łask, ul. Kościuszki 2, tel. 34.
SEJMIK POWIATOWY — Łask, ul. Kościuszki 2.
WYDZIAŁ POWIATOWY — Łask, ul. Kościuszki 2, tel. 34.
POWIATOWA KOMENDA POLICJI — Łask, ul. Prez. Narutowicza, tel. 37.
P. K. U. ŁASK — Łask, ul. Warszawska.
URZĄD SKARBOWY — Łask, ul. Warszawska.
KASA SKARBOWA — Łask, ul. Warszawska.
INSPEKCJA SZKOLNA — Pabjanice, ul. Kościuszki 47, tel. 38.
SĘDZIA ŚLEDCZY POWIATOWY — Pabjanice, ul. Garncarska 9, tel. 6.
SZPITAL POWIATOWY — Łask, ul. Piłsudskiego.
POWIATOWA KASA CHORYCH — Pabjanice, ul. Św. Rocha 8, tel. 73.

W powiecie znajdują się *dwa miasta*, (Pabjanice i Łask) *cztery osady miejskie,* (Lutomiersk, Zelów, Widawa, Szczerców) oraz *18 gmin wiejskich,* (Bałucz, Buczek, Chociw, Dąbrowa Rusiecka, Dąbrowa Widawska, Dłutów, Dobroń, Dzbanki, Górka Pabjanicka, Lutomiersk, Łask, Pruszków, Widzew, Wodzierady, Wola Wężykowa, Wygiełzów, Zapolice, Zelów).

KOMUNIKACJE.

Łódź-Pabjanice-Łask-Zduńska Wola — kolej żelazna.

Łódź-Ruda Pabjanicka-Pabjanice — tramwaje elektryczne co 20 minut. Autobusy.

Pabjanice-Łask. Autobusy przez cały dzień.

Pabjanice-Bełchatów. Autobusy przez cały dzień.

Łask-Widawa-Brzyków. Autobusy 3 razy dziennie.

Łask-Zelów. Autobusy 3 razy dziennie.

Łask-Szczerców-Rusiec Osjaków-Wieluń. Autobusy 3 razy dziennie.

Łask-Zduńska Wola. Autobusy 3 razy dziennie.

Łask-Piotrków. Autobusy.

Lutomiersk-Kwiatkowice-Szadek-Zduńska Wola. Autobusy.

Lutomiersk-Konstantynów — tramwaj elektryczny (w budowie).

Szczerców-Bełchatów-Piotrków. Autobusy.

Widawa-Zapolice-Zduńska Wola. Autobusy.

Rusiec Widawa-Kozuby-Zduńska Wola — kolej żelazna (w budowie).

OPIS POWIATU ŁASKIEGO.

Ziemie, objęte dziś granicami powiatu łaskiego, należały przed rozbiorami Polski do województwa sieradzkiego. Na ziemiach tych znajdowały się 3 miasta szlacheckie — Łask, Widawa i Lutomiersk, jedno miasto królewskie — Szczerców, i jedno miasto duchowne — Pabjanice. Miastem powiatowem dla tych ziem był Szadek, obejmując pozatem miasta: Uniejów i Niemysłów.

Po drugim rozbiorze w roku 1793 wszystkie te ziemie dostały się pod zabór pruski.

Objęte one zostały departamentem łęczyckim, którego władze za siedzibę wzięły Piotrków.

Zresztą rządy pruskie za czasów swego panowania na tych ziemiach (1793-1806) kilka razy ustrój administracyjny zmieniały. Za czasów Księstwa Warszawskiego ziemie dzisiejszego powiatu łaskiego znalazły się w departamencie kaliskim.

W roku 1816 t. j. za czasów Królestwa Kongresowego powiat szadkowski włączono do województwa kaliskiego, obwodu sieradzkiego. W roku 1837 t. j. po powstaniu listopadowem, województwa zamieniono na gubernje, stąd też ziemie dzisiejszego powiatu łaskiego znalazły się w gubernji kaliskiej. Ponieważ w roku 1844 zmniejszono ilość gubernij i połączono gubernję mazowiecką z kaliską w jedną — warszawską, przeto interesujące nas ziemie przeszły w obręb gubernji warszawskiej.

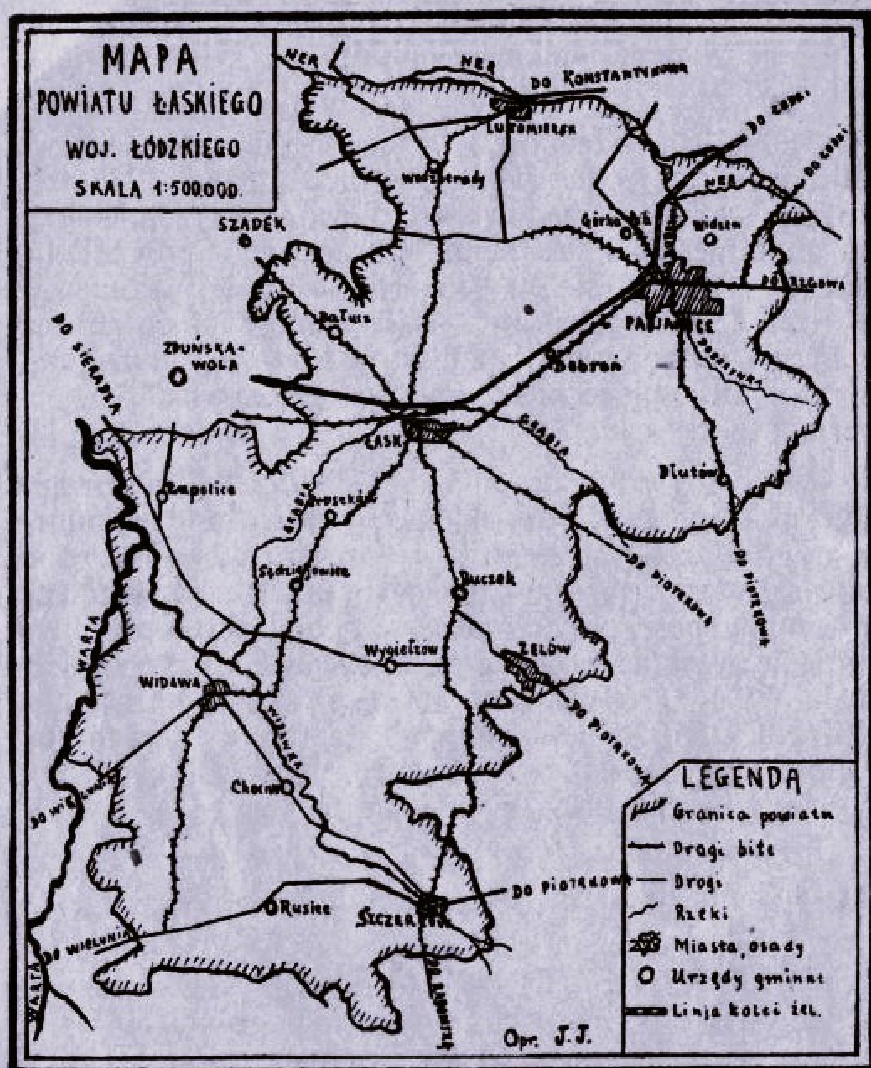
W 1867 roku t.j. w 3 lata po upadku powstania styczniowego rząd rosyjski ustalił nowy podział administracyjny zajętych ziem i w tym to roku utworzono powiat łaski z 17 gmin dawnego powiatu sieradzkiego i 1 gminy pow. piotrkowskiego, wchodzących przedtem głównie w skład powiatu szadkowskiego. Przy wydzieleniu w r. 1867 powiat liczył 5 miast i 18 gmin. W roku 1870 przemianowano na osady trzy miasta: Lutomiersk, Szczerców i Widawę, pozostawiając w powiecie tylko dwa: Łask i Pabjanice.

Od tego czasu podział administracyjny interesujących nam ziem nie uległ zmianom.

Obszar powiatu łaskiego wynosi 1405 km.^{2} Poziom tego obszaru wznosi się od północnego zachodu w kierunku południowego wschodu i południa.

Wzdłuż mniejwięcej linji szosy, prowadzącej z Pabjanic do Zduńskiej Woli, biegnie dział wodny rzek Warty i Neru.

Najważniejszą rzeką powiatu jest Warta, przebiegająca u południowo zachodnich granic powiatu, oraz rzeka Widawka, przepływająca przez Szczerców i w okolicach, a przyjmująca dopływy z prawej strony: Grabię, która przynosi wody z okolic Łasku, Chrząstówkę z pod Zelowa i Pisię, z lewej zaś strony rzękę Nieciecz, przepływającą w okolicach Widawy. Ner zabiera z powiatu tylko Dobrzynkę, przepływającą przez Pabjanice.

Ludność powiatu wynosi 149,404 osoby, z tego mężczyzn 71,714, kobiet 77,690. Według wyznań wyróżnić należy:

katolików	119,131
ewangelików	14,069
wyzn. mojżeszowego	15,453
prawosławnych	143
baptystów	537
marjawitów	36
karaimów	25
greko-katolików	14

adwentystów	1
bezwyznaniowych	25

Według narodowości podział mieszkańców wygląda następująco:

Narodowości	polskiej	131,340	mieszk.
„	żydowskiej	10,433	„
„	niemieckiej	5,999	„
„	czeskiej	1,573	„
„	innej	59	„

W roku 1921 na terenie powiatu łaskiego naliczono 16,876 budynków mieszkalnych.

Urzędy pocztowe istnieją w Łasku, Pabjanicach, Widawie, Szczercowie, Zelowie, Lutomiersku. Agencje pocztowo-telegraficzne mamy w Buczku, Dąbrowie Rusieckiej i Sędziejewicach.

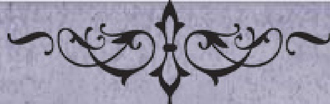
Placówki policji istnieją w Łasku (Pow. Kom. Policji), w Pabjanicach (Komisarjat Policji) i posterunki policyjne: w Ksawerowie, Folw. Pabjanice, Lutomiersku, Zelowie, Szczercowie, Ruścu, Krześlowie, Sędziejewicach, Widawie, Zapolicach i Dłutowie.

Pozatem na terenie całego powiatu rozsianych jest 60 oddziałów straży pożarnej ochotniczej.

Straże posiadają:

Bałucz, Brzyków, Buczek, Chechło, Chocianowice, Chorzeszów, Czestków, Czołczyn, Czyżemin, Dąbrowa-Widawska, Dłutów, Dobroń, Florentynów, Górka-Pabjanicka, Grabia, Huta Dłutowska, Jutrzkowice, Ldzań, Leszczyny, Lutomiersk, Łask, Łaskowice, Mogilno, Markówka, Ochle, Okup Duży, Ostrów, Orpelów, Orzk, Pabjanice (oddziały: Staromiejski i Nowomiejski), Pawlikowice, Piątkowisko, Marzenin, Poździenice, Przatów, Rembieszów, Restarzew, Rogóźno, Rusiec, Rydzyny, Sobiepany, Sędziejewice szkoła, Sedziejewice wieś, Szczerców, Widawa, Wodzierady, Wola Czarnyska, Wola Wiązowa, Wrzeszczewice, Wygiełzów, Zapolice. Zawady, Zborów, Zelów. Zytowice, Konin, Bilew, Łopatki, Sięganów, Pruszków.

Szkół powszechnych na terenie powiatu istnieje 174.

herb Pabianic z roku 2019

MIASTO PABJANICE

(dział informacyjny).

★★★★★

URZĘDY.

Inspekcja szkolna powiatu łaskiego — ul. Kościuszki 47, tel. 38.

Komisarjat Policji Państwowej — ul. Garncarska 9, tel. 11.

Sąd Grodzki — ul. Zamkowa 20, tel. 2-53.

Sędzia Sledczy powiatowy — ul. Garncarska 9, tel. 6.

Poczta — ul. Kościuszki 43, telefon „Poczta".

Ekspozytura Kasy Skarbowej — ul. Moniuszki 16, tel. 2-43.

Dworzec kolejowy — ul. Łaska, tel. 102 i 95.

Państwowy Urząd Pośrednictwa Pracy — ul. Warszawska 29, tel. 150.

Państwowa Hurtownia Wódek — ul. Zamkowa 58, tel. 2-23.

Rada Miejska m. Pabjanic — Pl. Dąbrowskiego 1, tel. 16.

Magistrat m. Pabjanic — Pl. Dąbrowskiego 1, tel. 16, 101 i 111.

Powiatowa Kasa Chorych w Pabjanicach — ul. Św. Rocha 8, tel. 73.

SZKOŁY.

Państwowe Gimnazjum Męskie im. J. Śniadeckiego — ul. Kościuszki 54, tel. 87.

Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. królo. Jadwigi, ul. Kościuszki 61, tel. 117.

Szkoła Rzemiosł im. J. Kilińskiego — ul. Tuszyńska 21, tel. 160.

Koedukacyjne Seminarjum Nauczycielskie Polskiej Macierzy Szkolnej — ul. Zamkowa 65.

Koedukacyjne Gimnazjum Niemieckie — ul. Św. Jana 6.

17 szkół powszechnych przeważnie 7 klasowych.

WAŻNIEJSZE INSTYTUCJE.

Polska Macierz Szkolna — ul. Kościuszki 17, tel. 67.

Stow. Spoż. Społem — ul. Łaska 42, tel. 18.

Robotn. Spółdz. Spożywców Związkowiec — ul. Łaska 41, tel. 1.

Polskie Towarzystwo Krajoznawcze — ul. Zamkowa 65, tel. 194.

Straż Pożarna Ochotnicza — Nowy Rynek, tel. 51.

Pozatem w Pabjanicach mamy 7 instytucyj kulturalno-oświatowych, 10 chórów śpiewaczych, 5 instytucyj społeczno-państwowych, 6 stowarzyszeń sportowych, liczne związki zawodowe robotników, pracowników umysłowych, Resursę Rzemieślniczą, grupującą liczne cechy, i szereg instytucyj o różnym charakterze.

WIELKI PRZEMYSŁ.

Krusche i Ender, tow. akc. pabj. fabr. wyr. bawełnianych — ul. Zamkowa 3, tel. 23.

Pabjanickie Zakłady Włókiennicze dawniej R. Kindler, sp. akc. — ul. Narutowicza 31, tel. 90.

Dobrzynka, Zakł. Przem. Włók. — ul. Zamkowa 2, tel. 30 i 161.

R. Saenger, tow. akc. fabryka papieru — ul. Piłsudskiego 7, tel. 8.

Pabj. Tow. Akc. Przem. Chemicznego — ul. Piłsudskiego 5, tel. 7.

ŚREDNI PRZEMYSŁ.

Średni przemysł reprezentuje 40 fabryk włókienniczych, 3 młyny parowe, 1 fabryka żarówek, 2 fabryki maszyn żelaznych, 2 stolarnie mechaniczne, garbarnia i inne.

KINA.

Kinematograf Miejski — ul. Gdańska, tel. 111.
Kino Luna — ul. Sw. Jańska 11, tel. 145.
Kino Zachęta — ul. Kościuszki 17, tel. 67.

PRASA.

Gazeta Pabjanicka, tygodnik — ul. Kościuszki 17, tel. 250 i 194.

Kurjer Pabjanicki, tygodnik — ul. Karnyszewska 8.

MIASTO PABJANICE.

DZIEJE.

Pabjanice należą do rzędu miejscowości bardzo starych. Za panowania pierwszych Piastów wchodziły w skład kasztelanji, zwanej Chropy, i były wraz ze wsiami okolicznemi, jak Jutrzkowice, Bychlew, Dłutów, Sļądkowice, Kudrowice, Piątkowisko, Karnyszewice, Łaskowice, własnością panującego księcia.

W roku 1086 żona księcia Władysława Hermana, Judyta, ofiarowała kasztelanję Kapitule Krakowskiej i od tego czasu, z przerwą w wieku XII, Pabjanice należą do biskupów krakowskich, aż do drugiego rozbioru Polski w roku 1793, kiedy to dobra pabjanickie przejęły władze pruskie. Formalnie dobra przejęte zostały przez Prusaków w roku 1796.

Siedzibą zarządu dóbr pabjanickich, jak i rezydencją administratora zostały Pabjanice w początkach XIV wieku. W tym też czasie Pabjanice wyniesiono do godności miasta.

Ponieważ Kapituła Krakowska w międzyczasie drogą różnych tranzakcyj dobra pabjanickie znacznie rozszerzyła, obejmując Rzgów i dalej jeszcze na wschód położone miejscowości, Pabjanice znalazły się w centrum dóbr kapitulnych, a jako położone nad rzeką Dobrzynką, dawniej Nercem zwaną, znalazły wygodne warunki do rozwoju.

W drewnianym dworze otoczonym ostrokołem nad rzeką Dobrzynką, mieszkali tenutarjusze, czyli dzierżawcy dóbr, przeważnie pochodzący ze stanu duchownego, którzy do kasy Kapituły Krakowskiej wpłacali dość poważne kwoty za dzierżawę.

Miasto otrzymało herb Kapituły Krakowskiej zwany Aaron, a przedstawiający trzy korony.

W roku 1411 i 1432 miasto gości Władysława Jagiełłę. Szczególnie okazale wypadł przyjazd króla w roku 1432, gdy otoczony dostojnikami Państwa i Kościoła, podejmował Jagiełło w Pabjanicach posłów czeskich, proszących go o protektorat nad Taborytami na soborze bazylejskim, gdzie odczepieńcy czescy mieli pogodzić się z Kościołem.

W roku 1463 przejeżdża przez Pabjanice i zatrzymuje się w mieście król Kazimierz Jagiellończyk z małżonką swą i licznym dworem.

W roku 1466 Kapituła Krakowska deleguje znakomitego historyka polskiego i kanonika krakowskiego, Jana Długosza, aby zbadał stan gospodarczy dóbr pabjanickich. Długosz przybywa do Pabjanic, objeżdża całe dobra, a jako skrzętny historyk pozostawia w notatkach i aktach szereg danych, pozwalających na wyobrażenie sobie wyglądu i stanu miasta Pabjanic i dóbr kapitulnych. W wieku XV w Pabjanicach prócz lichych domostw zastaje Długosz drewniany dwór, siedzibę tenutarjuszów i kościołek drewniany z pierwszej połowy XIV wieku.

Po dwu pożarach w roku 1513 i 1532 miasto rozwija się dość szybko. Rzemieślnicy organizują się w pięć cechów, powiększono przywilejami liczbę dni jarmarcznych.

W drugiej połowie XVI wieku miasto otrzymuje dwa monumentalne budynki do dziś istniejące: Zamek i kościół św. Mateusza.

Wieki XVII i XVIII zaznaczyły się dla Pabjanic takiemi klęskami, jak morowem powietrzem, pożarami oraz grabieżą wojsk polskich, szwedzkich, saskich i pruskich.

Na skutek powyższego miasto znacznie podupadło.

Gdy władze pruskie obejmowały Pabjanice po drugim rozbiorze, zastanawiały się nad tem, czy nie należałoby zamienić miasta na wieś, tak bowiem ubogo przedstawiały się wówczas Pabjanice.

W roku 1807 Pabjanice, w dalszym ciągu jako własność rządowa, wchodzą w skład Księstwa Warszawskiego, a w 1815 roku wchodzą w skład Królestwa Kongresowego. Czasy Królestwa Kongresowego zaznaczają się dla Pabjanic, jako lata szybkiego rozwoju, a to na skutek powstawania nietylko w Pabjanicach, ale i w miastach okolicznych — przemysłu tkackiego.

Ówczesne władze rozparcelowały część dóbr, przylegających do miasta z lewej strony Dobrzynki, opracowały w roku 1823 plan regulacyjny miasta i nowowyznaczone place poczęły dawać w wieczystą dzierżawę licznie napływającym cudzoziemcom z Saksonji, Prus i Czech, dodając do tego bezpłatnie budulec i zwalniając od szeregu danin.

Pierwsze warsztaty tkackie umieszczono w opustoszałym Zamku i jego oficynach. Początkowo „fabrykanci" posiadali po jednym warsztacie, z czasem jednak fabrykanci zaczynają zatrudniać po kilku i kilkunastu robotników.

W 1850 roku Benjamin Krusche sprowadza pierwszą maszynę parową.

W roku 1896 miasto liczy 25,448 mieszkańców. Powstają wielkie zakłady przemysłu włókienniczego, papiernia, fabryka chemiczna i inne.

Przed wybuchem wojny europejskiej w roku 1914 obliczają mieszkańców Pabjanic na 50 tysięcy. Wojna europejska dała się miastu dotkliwie we znaki. Walki Rosjan z Niemcami prowadzono trzykrotnie pod miastem. Szczególniej miasto ucierpiało w czasie oblężenia między 21 listopada a 6 grudnia 1914 roku. Kule armatnie uszkodziły szereg domów. Okupacja niemiecka wyczerpała miasto doszczętnie. Przemysł zamarł całkowicie. Maszyny zdewastowano, części ich wywieziono do Niemiec.

W czasach Polski Niepodległej miasto poczęło się ponownie rozwijać. Fabryki po gruntownem odnowieniu puszczono w ruch. Liczba zakładów przemysłowych w Pabjanicach powiększa się z roku na rok.

POŁOŻENIE i KOMUNIKACJA.

Miasto położone jest na drodze, łączącej Łódź z Kaliszem. Od Łodzi oddalone jest o 14 km., od Łasku o 16 km. Najwyższe wzniesienie miasta mamy w okolicach „Skrętu" na drodze między Łodzią i Pabjanicami, gdzie powierzchnia wznosi się na wysokość 198 m. nad poziom morza. W okolicach kaplicy Św. Florjana powierzchnia wznosi się do wysokości 196,6 m. nad poziom morza.

Wogóle daje się zauważyć wyraźny spadek powierzchni miasta w kierunku przepływającej przez środek miasta rzeczki Dobrzynki, wpadającej do rzeki Neru obok wsi Łaskowice, oddalonej od miasta o 5 km.

Pabjanice położone są przy drodze żelaznej Warszawsko-Kaliskiej. Stąd też mają dogodne połączenia z miastami całej Polski. Na stacji pabjanickiej zatrzymują się wszystkie pociągi zwykłe i pospieszne, kursujące między Warszawą, Łodzią, Ostrowiem i Poznaniem z wyjątkiem pociągu Lux, który zatrzymuje się w Łodzi.

Pozatem między Pabjanicami i Łodzią kursują co 20 minut tramwaje elektryczne, zastępujące także tramwaje miejskie, gdyż przejeżdżając na przestrzeni blisko 4 km. wzdłuż głównych ulic miasta, obsługują mieszkańców Pabjanic, chcących z krańców dostać się do centrum miasta.

Ponieważ z miastem powiatowem Łaskiem miasto Pabjanice związane jest licznemi interesami, stąd też zachodzi potrzeba stałej komunikacji między obu miastami. Komunikację tę utrzymują kursujące bez przerwy autobusy, mające swą stację na Placu Dąbrowskiego. Pozatem kursują autobusy między Bełchatowem i Pabjanicami, oraz przechodzą przez miasto autobusy, kursujące między Wieluniem a Łodzią, i Sieradzem a Łodzią.

Miasto zajmuje dziś przestrzeń 1621 ha.

MIESZKAŃCY.

Mieszkańców miasta Pabjanic oblicza Magistrat na zgórą 45 tysięcy. Powszechny spis ludności z 1921 roku nie może być dziś miarodajnym, gdyż po spisie włączono do miasta przedmieścia, wśród których Górka Pabjanicka mogłaby sama stanowić miasto.

W każdym razie dane ze spisu mieszkańców m. Pabjanic w r. 1921 można wziąć za podstawę do wyprowadzania wniosków co do oblicza mieszkańców miasta pod względem narodowości, wyznań i płci.

Według spisu w roku 1921 Pabjanice liczyły 29,666 osób, w tem kobiet 16,235, mężczyzn 13,431.

Podział według narodowości wypadł następująco:

Polaków	21,469
Żydów	6,539
Niemców	1,634
Rosjan	9
Innych	15

Według wyznań wypadało:

Katolików	19,521
Wyzn. Mojżeszowego	7,230
Ewangelików	2,725
Prawosławnych	49
Innych	119
Niewiadomego	8
Greko-Katolików	14

Dziś, gdy do miasta przyłączono ludne przedmieścia, śmiało można liczyć mieszkańców miasta na 45 tys. Bowiem gdy podczas spisu w roku 1921 wszystkich mieszkańców miasta naliczono 29,666, to w roku 1928 po włączeniu przedmieść Pabjanice liczyły samych tylko uprawnionych do głosowania do Sejmu 26 tys. Stosunki wyznaniowe i narodowościowe po włączeniu przedmieść ulec musiały pewnej procentowej zmianie na korzyść narodowości polskiej i wyznania rz.-katolickiego.

Co do zajęć, to większość mieszkańców Pabjanic pracuje w fabrykach w charakterze robotników, stąd miasto przyjmuje charakter wybitnie robotniczy.

W roku 1929 według danych, znajdujących się w Magistracie m. Pabjanic, na terenie miasta mieliśmy domów mieszkalnych 2628, w tem:

murowanych	parterowych	857
„	jednopiętrowych	639
„	dwupiętrowych	176
„	trzypiętrowych	34
drewnianych	parterowych	898
„	jednopiętrowych	24

Miasto bogato oświetlone jest elektrycznością.

Wygląd miasta przedstawia wiele do życzenia. Widać jednak dbałość władz miejskich o upiększenie miasta, stąd też zauważyć możemy w kilku punktach skwery, gazony, wiele obsadzonych drzewami ulic.

Plan regulacyjny miasta, który wkrótce ma wejść w życie, położy kres nieplanowemu i nieestetycznemu zabudowaniu miasta.

PRZECHADZKA PO MIEŚCIE.

Przechadzkę po mieście należy rozpocząć od zwiedzenia gmachu, w którym mieści się *Magistrat* m. Pabjanic (Pl. Dąbrowskiego 1).

Jest to dawny zamek kapituły krakowskiej, który był siedzibą rządców dóbr pabjanickich. W XIV i XV wieku stał tu wielki drewniany dwór, otoczony ostrokołem i rowami, napełnionemi wodą. W rogach dworu były cztery wieżyce, a ponad budynkami panowała ufortyfikowana wieża z zegarem. Przed wejściem do dworu wznosiła się samborza, czyli baszta, od której most zwodzony prowadził do wieży. Od strony rzeczki stała druga baszta, strzegąca mostu.

W połowie XVI wieku wzniesiono na tem miejscu zamek murowany w stylu krakowskiego renesansu, przypominający szereg budowli monumentalnych tego okresu (ratusz w Szydłowcu, Sandomierzu, Sukiennice).

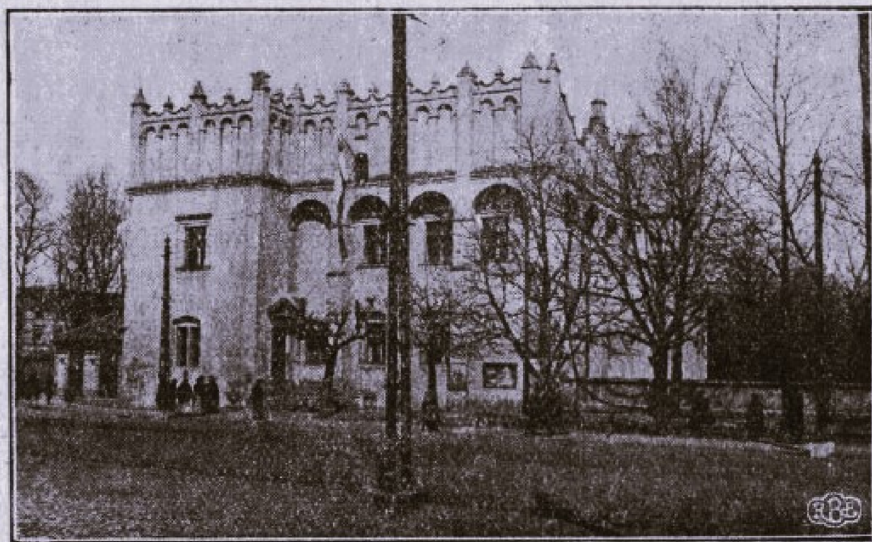
W planie jest to budynek prostokątny, mający w rogach dwa wyskoki. Jest to budynek jednopiętrowy, którego okna umieszczone są we wnękach, utworzonych przez gotyckie szkarpy, które pod attyką łączą

się lekkiemi łukami. Piękną ozdobą zamku jest efektowna attyka, której estetycznie sfalowany grzebień zakrywa dach, chroniąc go od płonących pocisków. W attyce do dziś zachowały się otwory, w których dziś mieszczą się rynny, a kiedyś żygacze, długie drewniane rynny, odprowadzające z dachu wodę, która spadała z góry na kamień, ułożony nawprost wylotu żygacza.

Linja attyki ze strony południowej i północnej różni się od linij stron pozostałych. Całość budynku wywiera bardzo miłe wrażenie.

Nad kilku oknami na tarczach zauważyć możemy trzy korony, herb Aaron, którym pieczętowała się Kapituła i miasto Pabjanice.

Nad jednem oknem pierwszego piętra od strony południowo-zachodniej widzimy wykute w kamieniu zdanie, ujęte w skrótach: Sic Transit Glorja Mundi (tak mija chwała świata).

Pabjanice. b. ZAMEK KAPITUŁY KRAKOWSKIEJ (obecnie MAGISTRAT).

Gdy wejdziemy do wnętrza Zamku, zauważymy na parterze silnie sklepione izby z gotyckiemi wycięciami dla okien. Izba ostatnia, od strony północnej, odznacza się sklepieniem półkolistem i malowidłami,

wykonanemi w roku 1917 przez pabjanickiego malarza J. Szulca. Malowidła te oznaczają kościół Świętego Mateusza, pobyt króla Władysława Jagiełły w Pabjanicach w roku 1432, Mikołaja Kopernika, o którym pogłoska mówiła, jakoby się w okolicach Pabjanic urodził, kościół ewangelicki i drewniany dom mieszkalny przy ul. Św.-Jańskiej, odznaczający się oryginalną architekturą. Pozatem zauważyć możemy w murze dwa okienka, co do których istnieje opinja, że są to okienka strzelnicze.

Wchodząc na pierwsze piętro po prostych schodach, zauważymy niezbyt piękne odrzwia. W głównej sali pierwszego piętra zachował się do dziś ciekawy kominek.

Na pierwszem piętrze znajduje się też archiwum miejskie, w którem zachowane zostały akta tylko z wieku 19. Oświetlają one w ciekawy sposób szczególniej rozwój przemysłu włókienniczego na terenie miasta.

Tu też przechowany jest plan Pabjanic z roku 1823.

Zamek do 1796 roku był siedzibą administracji kapitulnej. W czasach Królestwa Kongresowego rząd ówczesny oddał opuszczony zamek tkaczom niemieckim, którzy tu pomieścili swe warsztaty.

Od roku 1833 zamek jest siedzibą Magistratu m. Pabjanic. Ze względu jednak na charakter budowli zamek nadaje się jedynie na pomieszczenie muzeum regjonalnego, o czem od szeregu lat myślą władze miejskie, proponując przeniesienie biur Magistratu do specjalnie wybudowanego ratusza.

(Zamek można zwiedzać codziennie po godzinach biurowych. W niedziele zwracać się należy do stale urzędującego w Magistracie woźnego).

Zwiedziwszy Magistrat, przechodzimy przez dawny dziedziniec zamkowy, kiedyś zabudowany budynkami pomocniczemi, dziś zajęty częściowo przez ulicę i pięknie utrzymane skwery, wśród których ma stanąć Pomnik Niepodległości i przechodzimy do *kościoła Św. Mateusza i Św. Wawrzyńca.*

W XIV wieku stał na tem miejscu drewniany kościołek, erygowany przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, Jarosława Skotnickiego. Długosz zaznacza, że jest to kościołek drewniany i szczupłych rozmiarów. Mimo to licha ta budowla była świadkiem uroczystych przyjęć króla Władysława Jagiełły i Kazimierza Jagiellończyka. W 1535 roku po pożarze wystawiono ponownie dom boży, lecz bez wieży.

W roku 1583 wzięto się do budowania na tem miejscu okazałej świątyni murowanej, którą wznosił na wzór kościoła płockiego Ambroży Włoch, rodem z Płocka.

Swiątynię wykończono w 1588 roku. Wskutek częstych pożarów trzeba było niejednokrotnie świątynię odbudowywać, przyczem nie obeszło się bez licznych zmian szczegółów architektonicznych. Obserwując cegły nazewnątrz świątyni, widzimy różne przybudówki, zamurowane okna i t. p. Podobnie zmianom uległy sklepienia wewnątrz świątyni.

Pabjanice. KOŚCIÓŁ ŚW. MATEUSZA.

Podchodząc do świątyni, zdala już zauważymy wyniosłą wieżę ośmioboczną, tak często w polskich świątyniach murowanych spotykaną, a opartą na podstawie czworobocznej. Przejście od czworoboku do

ośmioboku zapełnione jest symetrycznemi przybudówkami. Wieża do roku 1865 zakończoną była baniastą kopułą, ale ponieważ podpory kopuły okazały się za słabe, zniesiono ją, a na jej miejsce zbudowano nakrycie w kształcie piramidalno-gotyckim z banią i krzyżem na szczycie.

Gdy wejdziemy na cmentarz kościelny, który dawniej zgodnie ze zwyczajem był i cmentarzem grzebalnym, zauważymy liczne silnie naciosane szkarpy gotyckie, szerokiemi stopami przywarte do ziemi, a ramionami wspierające ściany świątyni.

Swiątynia w planie zbudowana jest w kształcie krzyża, a czołem — prezbiterjum — zwrócona jest do wschodu, jak wszystkie dawne polskie kościoły, w czem historycy dopatrują się jeszcze szczątków dawnego kultu słońca.

Gdy z zewnątrz obchodzimy mury świątyni, zauważymy na północnej jej ścianie wmurowany kamień z herbem, przypominającym herb Krakowa; herb przedstawia mur z trzema wieżycami i otwartemi wrotami. Wokół herbu litery P.G.C.C. Jest to prawdopodobnie szczątek portalu głównego, przy odnawianiu kościoła odrzucony, a potem, aby nie zaginął, wmurowany w ściany świątyni. Idąc dalej, na tej samej ścianie zauważymy portal z napisem: Beati, qui habitant in domo tua Domine, co znaczy: Błogosławieni, którzy przebywają w Twym domu, Panie. Jakub Fusski. mullarz krakowski rękami własnemi wykonał I.N.R.I.A.D. 1585; pod datą krzyż i motyka.

Jest to pamiątka po jednym z murarzy, pracującym przy budowie.

Figura Sw. Florjana stojąca obok kościoła pochodzi prawdopodobnie z roku 1823, kiedy to część miasta zniszczoną została przez pożar. Po prawej stronie od wejścia głównego widzimy figurę Matki Boskiej, postawioną w XIX wieku.

Wchodząc do kościoła, nad wejściem od zewnętrznej strony zauważymy herb Pabjanic: trzy korony. W kruchcie po lewej stronie znajduje się obraz, dość uszkodzony, a przedstawiający męczeństwo Sw. Sta-

nisława Biskupa, zamordowanego przez króla Bolesława Smiałego. Obraz pochodzi z roku 1637; odnowiono go w r. 1700. Za obrazem ukryta jest bibljoteczka kościelna, do której wchodzi się po drabinie. Na przeciwnej ścianie znajdujemy na wielkim krzyżu Pana Jezusa; krzyż ten zdjęty został z tęczy, czyli belki, przechodzącej w prezbiterjum pod sklepieniem od jednej ściany, ku drugiej. Tęcza ta została zniesiona, a szkoda, bo jest ona nieodłączną częścią polskich kościołów.

Kościół jest trzynawowy. Nad główną nawą widzimy półkoliste sklepienie. W kościele zauważymy 7 ołtarzy. Z tych ołtarz Matki Boskiej w bocznej nawie, musiał słynąć cudami, o czem świadczą wota wiernych. Ołtarz główny z wizerunkiem Chrystusa jest chyba najstarszym z pośród innych ołtarzy. Ołtarz Sw. Józefa zbudowano w roku 1680.

Szczególne zainteresowanie budzić winny dwie pamiątkowe kamienne tablice, umieszczone na ścianach po prawej i lewej stronie przy wejściu do prezbiterjum.

Tablica z prawej strony ma u góry wizerunek Władysława Hermana, fundatora dóbr pabjanickich, a pochodzi z czasów budowy kościoła t. j. z drugiej połowy XVI wieku.

Umieszczono na niej napis łaciński, który w tłumaczeniu brzmi: Swiątynię pabjanicką, niegdyś z surowego drzewa zbudowaną i zupełnie opuszczoną, kapituła kościoła katedralnego krakowskiego znacznym kosztem wystawiła z cegły od fundamentów i rocznym dochodem uposażyła. Kapitułę w tym czasie stanowili najprzewielebniejsi: (tu następuje wyliczenie członków kapituły krakowskiej)... prałaci i kanonicy krakowscy, pobożność i szczodrobliwość których potomność wdzięcznie wspominać będzie.

Tę świątynię najprzewielebniejszy Paweł Dębski, biskup laodycejski, sufragan i kanonik krakowski, który będąc poprzednio kanonikiem i administratorem dóbr pabjanickich, fundamenta był założył, za przyzwoleniem i zgodą Jaśnie Oświeconego i Najprzewielebniejszego Stanisława Karnkowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego,

legata urodzonego i prymasa Rzeczypospolitej, poświęcił w dniu 15 listopada 1588 roku od zbawienia ludzkiego. —

Pod napisem na tarczy mamy herb Pabjanic. Odpowiednik do tej tablicy stanowi tablica poświęcona pamięci Judyty, fundatorki dóbr pabjanickich, a umieszczona na lewej ścianie. U góry mamy głowę Judyty, poczem następuje łaciński napis, który w tłumaczeniu brzmi: Bogu Wszechmogącemu Najwyższemu. Pamięci Judyty. Roku Pańskiego 1082. Judyta, małżonka króla polskiego, Władysława Hermana i córka księcia czeskiego, z Adelajdy, córki Andrzeja, króla węgierskiego, spłodzona, porodziwszy upragnionego potomka, Bolesława, któremu nadano przydomek Krzywousty, krótki tylko czas żyjąc, z więzów ciała tego uwolnioną została w wigilję Narodzenia Pańskiego, opłakiwana przez duchowieństwo i ubogich, albowiem dobroczynną była matką sierot. Z jej szczodrobliwości hrabstwo Chrapy w ziemi sieradzkiej, które dziś Pabjanice się zowie, wraz z ludnością i jej powinnościami, ze wszelkiemi daninami w zbożu, miodzie, tudzież w skórkach kunich i wiewiórczych, podarowane zostały kanonikom kościoła krakowskiego. Mateusza Miechowity Hist. Polski, księga III, rozdz. 1.

Tablica ta, wzorowana na podobnej tablicy w katedrze krakowskiej, pochodzić ma z połowy XVII wieku.

W prawej nawie łatwo zauważyć się daje piękny grobowiec z czerwonego marmuru, poświęcony maleńkiej Annie Sułowskiej, córce Krzysztofa Sułowskiego, dzierżawcy dóbr pabjanickich, a zmarłej w 1613 roku. Polski napis, łatwy do odczytania, mówi o smutku rodziców po stracie córki. Wiersz w napisie, wzorowany jest na Trenach Kochanowskiego.

U góry nagrobka zauważymy herb Strzemię i inicjały zmarłej, niżej nieco postać dzieweczki w pozycji leżącej, pod napisem emblematy śmierci. Ornamentyka nagrobka b. efektowna.

W prezbiterjum na lewej stronie widzimy płytę marmurową z portretem ks. Mateusza Miklińskiego, proboszcza pabjanickiego, kanonika łęczyckiego i uniejowskiego, który założył bractwo Różańca Sw. w Dłu-

towie i Pabjanicach, w Dłutowie ufundował ołtarz Św. Różańca, obdarzył kościół hojnie przyborami, kościół pabjanicki marmurową wyłożył posadzką, upiększył czterema ołtarzami, licznemi sprzętami kościelnemi i przyborami, a zmarł w roku 1700 w wieku lat 72. Mówi o tem łaciński napis na tablicy.

Kamienna chrzcielnica, stojąca pod tablicą Władysława Hermana pochodzi prawdopodobnie z czasów powstawania świątyni.

Wychodząc z świątyni bocznem wejściem z prawej strony, zwrócić należy uwagę na ornamentykę portalu, widoczną w przedsionku.

Opuściwszy kościół, warto teraz obejrzeć *Kino Miejskie* przy ul. Gdańskiej. Jest to główne ognisko życia kulturalno-artystycznego miasta Pabjanic. Tu odbywają się częste przedstawienia w wykonaniu teatrów łódzkich, warszawskich i miejscowych, tu odbywają się akademje, koncerty, odczyty, tu ma swą siedzibę Miejski Uniwersytet Powszechny. Samo Kino nosi charakter oświatowy i rozrywkowy. Na ekranie Kina wyświetlane są b. często filmy naukowe, propagandowe, często dla młodzieży szkolnej bezpłatnie.

Kogo interesuje szkolnictwo, winien bezwzględnie zwiedzić *Szkołę Rzemiosł* im. Jana Kilińskiego, znajdującą się przy ul. Tuszyńskiej 21. Szkoła obejmuje dział ślusarski, kowalski i odlewniczy. Wytwarza narzędzia, maszyny, wykonuje odlewy pomników i dzwonów. Szkoła mieści się we własnym nowocześnie urządzonym gmachu i rozporządza licznemi salami i ubikacjami.

Idąc ze Szkoły Rzemiosł ulicą Tuszyńską na wschód, dojdziemy do ul. Bóżnicznej, przy której stoi murowana *synagoga*, wystawiona w 1847 roku, a przebudowana w roku 1880.

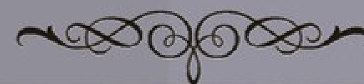
(Żydzi poczęli osiedlać się w Pabjanicach dopiero od roku 1793 t. j. za czasów pruskich).

Przy ul. Warszawskiej zauważymy *kościołek* filjalny *Św. Florjana*, wybudowany w roku 1898 na dawnym cmentarzu grzebalnym. Na dzwonnicy zawieszone są dzwony, będące odlewem miejscowej Szkoły Rzemiosł.

Wróćmy teraz ulicą Warszawską do Magistratu, stąd przechodzimy na nowe miasto, zapoczątkowane w roku 1823.

Pabjanice. MIEJSKI KINEMATOGRAF OŚWIATOWY. Fot. M. Rozwen

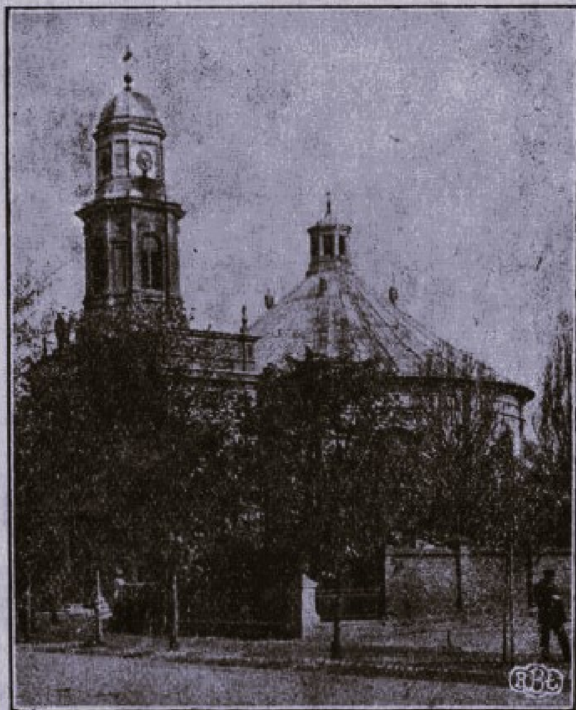

Most na Dobrzynce zbudowano w roku 1928.

Nad rzeczką znajduje się *park miejski im. Juljusza Słowackiego.* Tuż za rzeką wznoszą się wielkie

gmachy fabryczne, naprzeciw zaś kantor firmy Krusche i Ender z symbolicznemi rzeźbami na szczycie, oraz pałac rodziny Enderów.

Przy ul. Zamkowej spotykamy stylowy *kościół ewangelicki*, wzniesiony w roku 1827, a przebudowany w roku 1876. W kościele zwracają uwagę zwiedzającego piękne witraże.

Pabjanice. KOŚCIÓŁ EWANGELICKI. Fot. Inż. H. E. Wendt.

Kościół stoi przy alejach, będących deptakiem miasta. Aleje ostatnio ozdobiono gazonami.

Przy ul. Kościuszki po stronie północnej znajduje się gmach *gimnazjum państwowego* męskiego im. J. Sniadeckiego, oraz nieco dalej państwowe gimnazjum żeńskie im. król. Jadwigi.

Gimnazjum żeńskie mieści się w nowym gmachu, uposażonym bardzo bogato w liczne sale główne, pomocnicze i ubikacje. Jest to gmach urządzony zupełnie nowocześnie.

Przy ul. Kościuszki od strony południowej znajduje się *Dom Ludowy*, będący siedzibą Polskiej Macierzy Szkolnej. Tu Macierz prowadzi kino „Zachętę", bibljotekę, czytelnię, tu też znajduje się muzeum, posiadające liczne eksponaty z różnych dziedzin wiedzy i życia. Muzeum zwiedzić można po uprzedniem porozumieniu się z prezesem P. M. Szkolnej dr. Eichlerem (tel. 250) lub w dniach urzędowania kustosza.

Wróciwszy na ulicę Zamkową, należy pójść dalej w stronę zachodnią aż do *kościoła Najświętszej Marji Panny*. Wielką tę świątynię, zbudowaną w stylu gotyckim, rozpoczęto budować w roku 1898, a poświęcono ją w roku 1903.

W roku 1928 świątynię ostatecznie wykończono, t. j. pokryto wewnątrz malowidłami, zaopatrzono w stałe ołtarze, ambonę i t. d.

Ołtarz główny poświęcony jest Matce Boskiej Różańcowej, ołtarz z lewej strony Sercu Jezusowemu, z prawej Św. Józefowi. Dwa małe ołtarzyki przy wejściu do prezbiterjum poświęcono Sw. Stanisławowi Kostce i Sw. Teresie. Kościół pomalowano według wzorów artysty malarza Stanisława Dyzmańskiego.

Przed kościołem widzimy piękne kwietniki oraz figurę Matki Boskiej, dłuta artysty rzeźbiarza M. Lubelskiego.

Zaznaczyć należy, że w Pabjanicach istnieje pozatem kościół marjawicki (ul. Targowa), baptystów (ul. Fabryczna) oraz zbór Braci Morawczyków, będący centralą tej instytucji na całą Polskę (ul. Sw. Jana 6).

Obok cmentarzy (ul. Kilińskiego) stoi monumentalne mauzoleum w stylu maurytańskim, zbudowane przez rodzinę Kindlerów, przemysłowców pabjanickich, i oddane do dyspozycji zboru ewangelickiego.

Idąc dalej ul. Zamkową przy zbiegu tejże ulicy z ul. Poniatowskiego spotykamy *gmach szkół powszechnych* im. Grzegorza Piramowicza i Ewarysta Estkowskiego.

Szkoły te oddano do użytku w roku 1924. Mają one liczne sale wykładowe, pomocnicze, a w Szkole Powszechnej im. Grzegorza Piramowicza może budzić zainteresowanie Centralna Pracownia Robót Ręcznych,

zaopatrzona w liczne warsztaty stolarskie, ślusarskie, oraz maszyny, poruszane siłą elektryczną. W szkole mieści się muzeum Pracowni z licznemi pracami uczniowskiemi.

Idąc dalej w stronę dworca, już za dworcem spotykamy wielki *park miejski* zwany Parkiem Wolności, w którym ludność miasta w otoczeniu drzew liściastych, iglastych oraz kwietników chętnie spędza wolne chwile, dojeżdżając do parku tramwajem.

Dla interesujących się życiem w fabrykach i wytwórczością krajową ciekawem będzie *zwiedzenie kilku fabryk.*

Niezwykle ciekawie przedstawia się wycieczka do fabryki f. Krusche i Ender, gdzie kolejno widzimy, jak z bel bawełny maszyny wyrabiają początkowo przędzę, potem przemieniają je w tkaniny, które na miejscu są bielone, czy farbowane, wreszcie pakowane.

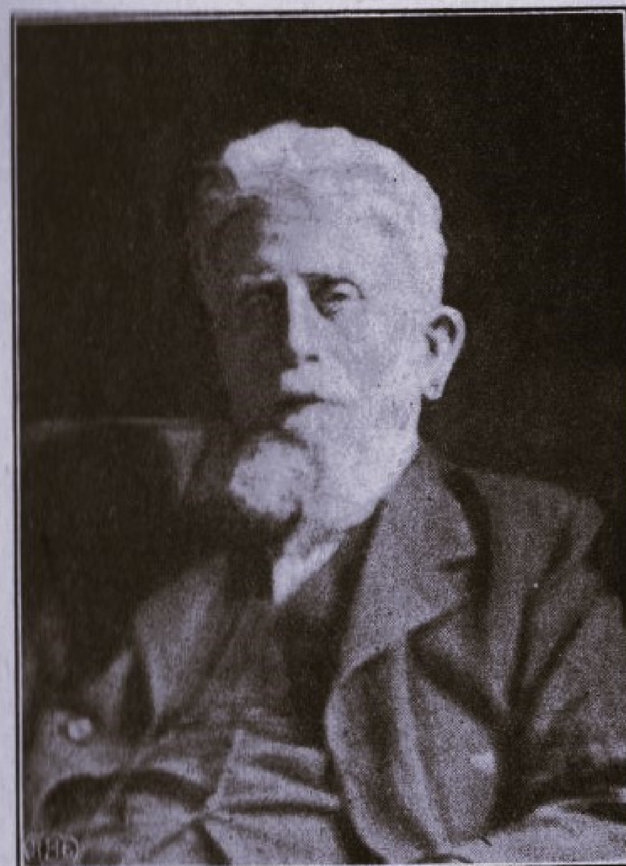
Ciekawą jest wycieczka do papierni f. R. Saenger, do fabryki chemicznej, fabryki żarówek Osram, młynów parowych i t. d.

Chcąc zwiedzić fabrykę, należy porozumieć się z dyrekcją czy to listownie, czy też w ostatniej chwili telefonicznie. Fabryki za zezwoleniem administracji zwiedzać można w dniach pracy.

Pabjanice. STARY DOM PRZY UL. ŚW. JANA. Fot. Inż. H. E. Wendt.

MAKSYMILJAN BARUCH
(autor monografji Pabjanic).

BIBLJOGRAFJA DOTYCZĄCA m. PABJANIC

(opracował J. Józefiak).

★★★★★

1. *Bartkiewicz Władysław* — Pabjanice „Tygodnik Ilustrowany", 1870, № 132.
2. *Baruch Maksymiljan* — Dawne włości pabjanickie pod względem geologicznym. „Gazeta Pabjanicka", 1929, № 22 i 23.

3. Kolonja arystokracji francuskiej w obrębie dawnych dóbr pabjanickich „Gazeta Pabjanicka“, 1928, № 52.

4. Kolonje niemieckie w obrębie dawnej włości pabjanickiej, „Gazeta Pabjanicka“, 1929, № 12.

5. Krzysztof Sułowski, wojewoda rawski, i nagrobek córki jego, Anny, w kościele pabjanickim, „Rozwój“, 1902, № 62.

6. Pabjanice, Rzgów i wsie okoliczne. Monografja historyczna dawnych dóbr kapituły krakowskiej w sieradzkiem i łęczyckiem. Warszawa, 1903, str. 362, ilustr., mapa.

7. Pamiątka polska we Francji w związku z dziejami m. Pabjanic. „Gazeta Pabjanicka“, 1928, № 46.

8. Przyczynek do archeologji dawnej włości pabjanickiej. „Gazeta Pabjanicka“, 1929, № 5.

9. Sądownictwo w dobrach pabjanickich w XVI w. „Ateneum“, 1899 zeszyt lipcowy, str. 109-127. Ocenił Zbigniew Pazdro: „Przegląd Sąd. i adm.“ R. 1900, str. 230-232.

10. Statut 1715 r. „Ateneum“, 1897, VII Warszawa.

11. Sąsiedztwo biskupa włocławskiego i kapituły krakowskiej na pograniczu włości pabjanickiej. „Gazeta Pabjanicka“, 1929, № 8.

12. Zakusy rusyfikacyjne na terenie dawnej włości pabjanickiej. „Gazeta Pabjanicka“, 1929, № 15.

13. Z dziejów cechowych. I Cech kowalski w Pabjanicach. II Przywilej cechów pabjanickich. „Tydzień Piotrkowski“, 1899, № 52.

14. Z pobytu Króla Jagiełły w Pabjanicach „Gazeta Pabjanicka“, 1928, № 49.

15. *Czajewski W.* — Pabjanice. Przechadzka artystyczna. „Rozwój“ Łódź, 1898, № 51.

16. Statystyka ludności według płci, narodowości i stanów. „Rozwój“, 1901, № 1000.

17. *Dąbrowicz T.* — Kalendarz Informator Pabjanicki. Pabjanice, 1914.

18. *Fuks Zygmunt* — Jak powstało i czem jest obecnie Spółdzielcze Stowarzyszenie Spożywców „Społem“ w Pabjanicach. Pabjanice, 1927, str. 20.

19. *Godlewski Władysław* — Kartki z Pamiętnika Legjonisty. „Jednodniówka Legjonowa“ — dodatek „Gazety Pabjanickiej“, 1928, № 49.

20. *Hubicki Roman* — Uwagi nad doniesieniem p. Skulskiego o istnieniu rodziny Koperników w Łaskowicach. Rękopis z r. 1822, przechowujący się w bibljotece Jagiellońskiej (Kat. Wisłockiego № 1814).

21. *Janowski Aleksander* — Od Warszawy do Kalisza. „Biesiada Literacka“, 1900, № 40.

22. *Józefiak Józef* — Szkolnictwo m. Pabjanic. „Gazeta Pabjanicka“, 1928, № 46.

23. *Konicki Michał*, artykuł p. t. „Pabjanice“, „Tydzień Piotrkowski“, 1873, № 49.

24. Krótki zarys dziejów parafii ewan.-augsb. w Pabjanicach. 1827-1927. Pabjanice, 1927, str. 16.

25. *Krzyżanowski Adam* — Zakładka na sprzężaj w Pabjanicach. Przyczynek do dziejów kredytu włościańskiego w XVIII w. Rozprawy wydz. hist.-fil. Akad. Um. w Krakowie tom XXIV, 1897, odbitka, Kraków, 1897 str. 11 (rec.: Gargas Z. „Bibl. Warsz.“, 1899, zeszyt lutowy str. 365-366.

26. *Lorentowicz Jan* — Lud fabryczny w Pabjanicach. „Wisła“ t. IV. Warszawa 1890.

27. Niektóre zwyczaje i pojęcia prawne ludu miejskiego w Pabjanicach. „Tydzień Piotrkowski“, 1882, № 18.

28. Sobótki w Pabjanicach. „Tydzień Piotrkowski“, 1882, № 18.

29. *Łukowski Stefan* — W walce o duszę polską. „Gazeta Pabjanicka“, 1927, № 18 i 19.

30. *Malinowski Józef* — Harcerstwo pabjanickie w walkach o Wolność i Niepodległość Polski. „Gazeta Pabjanicka", 1928, № 46.

31. *S.* — Historja Gimnazjum im. Królowej Jadwigi w Pabjanicach. „Gazeta Pabjanicka", 1926, № 21.

32. *Słomiński A.* — Rozwój ubezpieczeń na wypadek choroby w Pabjanicach do 1912 r. „Gazeta Pabjanicka", 1929, № 1, 2 i 3.

33. *Staszewski Kazimierz* — Boże Narodzenie w tradycji mieszkańców m. Pabjanic i pow. łaskiego. „Gazeta Pabjanicka", 1927, № 52.

34. Jak powstańcy w 1863 r. zabrali kasę magistratu w Pabjanicach. „Gazeta Pabjanicka", 1927, № 17.

35. Kościół Najświętszej Marji Panny w Pabjanicach 1898-1928. Pabjanice, 1928, str. 24.

36. Pabjanice w okresie powstania w roku 1863. „Gazeta Pabjanicka", 1927, № 21, 22, 23, 26, 27.

37. Pabjaniczanie, którzy oddali życie za ojczyznę. „Jednodniówka Legjonowa", dodatek „Gazety Pabjanickiej", 1928, № 49.

38. Rok 1863 na terenie powiatu łaskiego. „Gazeta Pabjanicka", 1927, № 8, 9, 10, 11 i 12.

39. Rozwój Idei Legjonowej w Pabjanicach. „Gazeta Pabjanicka", 1928, № 49.

40. Wielkanoc w tradycji ludu pow. łaskiego. „Gazeta Pabjanicka", 1928, № 16.

41. Wybitny Pabjaniczanin (Maksymiljan Baruch). „Gazeta Pabjanicka", 1928, № 37.

42. Z dziejów cenzury (1830-1862). Z tajnych akt Magistratu m. Pabjanic. „Gazeta Pabjanicka", 1929, № 9, 10 i 11.

43. Z dziejów walk o niepodległość na gruncie m. Pabjanic. „Gazeta Pabjanicka", 1928, № 46.

44. Szkoła Rzemiosł im. Kilińskiego w Pabjanicach. „Gazeta Pabjanicka", 1928, № 46.

45. *Ks. Szlosman Roman* — Korespondencja z Pabjanic. „Przegląd Katolicki", 1871, № 36 i 37.

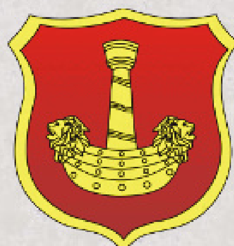
46. *Wikens C.* — Mittheilungen über die Stadt Pabjanice. „Lodzer Zeitung" 1888, № Jubileuszowy.

47. *Wiśniewski Antoni* — Pabjanice. „Dziennik Łódzki", 1885, № 189-190.

48. *Witanowski-Rawita M.* — Z notatek wędrowca. Pabjanice. „Tydzień Piotrkowski", 1891, № 14 i 15.

herb Łasku z roku 2019

MIASTO ŁASK

(dział informacyjny).

Starostwo — ul. Kościuszki 2, tel. 34.
Sejmik Powiatowy — ul. Kościuszki 2, tel. 34.
Wydział Powiatowy — ul. Kościuszki 2, tel. 34.
P. K. U. Łask — ul. Warszawska 3, tel. 43.
Urząd Skarbowy — ul. Warszawska 3, tel. 29.
Kasa Skarbowa — ul. Warszawska 3, tel. 29.
Powiatowa Komenda Policji — ul. Prez. Narutowicza, tel. 37.
Powiatowy Urząd Ziemski — ul. Warszawska 3, tel. 26.
Szpital Powiatowy — ul. Piłsudskiego, tel. 27.
Sąd Grodzki -- ul. Warszawska.
Wydział Hipoteczny — ul. Warszawska, tel. 12.
Rada Miejska — ul. Kościuszki, tel. 7.
Magistrat m. Łasku — ul. Kościuszki, tel. 7.
Straż Ogniowa Ochotnicza.
Powiatowe Gimnazjum Koedukacyjne, tel. 2.
Dworzec kolejowy.
Poczta.

★★★★★

MIASTO ŁASK

(dział opisowy).

DZIEJE.

Piękne tradycje ma za sobą niewielkie dziś miasto Łask. Była to siedziba znanego nietylko w Polsce, ale i zagranicą rodu Łaskich, pieczętujących się herbem Korab (herb Korab zauważy każdy na zewnętrznej ścianie kościoła łaskiego od strony zachodniej).

Od dawnych czasów istniała tu wieś Łask, zamieniona przywilejem króla Władysława Jagiełły w roku 1422 na miasto, a to dzięki staraniom Jana Łaskiego, dziedzica Łasku.

Aleksander Jagiellończyk w r. 1504 nadał miastu szereg tych przywilejów, któremi cieszyły się miasta królewskie. Na skutek częstych pożarów, które niszczyły ówczesne miasta i niejednokrotnie srogo dotknęły i miasto Łask, królowie polscy za staraniem możnych dziedziców Łaskich nadają miastu nowe przywileje, jak dni jarmarczne, zwolnienie na pewien okres od danin i t. d.

Kościół drewniany istniał już od roku 1366. W początkach XVI w. Jan Łaski, Prymas Polski, Arcybiskup Gnieźnieński wybudował nowy kościół murowany, gotycki, który w roku 1525 wyniesiono do godności kollegjaty.

W roku 1586 dziedzic Wojciech Łaski tytułuje się baronem na Łasku, późniejsi dziedzice, Wierzbowscy, Załuscy, którzy po kądzieli objęli Łask, tytułują się hrabiami na Łasku.

Ród Łaskich, którzy dziedziczyli miasto Łask, wydał wielu wybitnych mężów. Najwybitniejszym z nich to bezsprzecznie Jan Łaski, arcybiskup gnieźnieński, Prymas Polski, kanclerz wielki koronny, ur. w 1456 r. zmarł w 1531. W roku 1505 na zlecenie króla Aleksandra Jagiellończyka zebrał i przedstawił na sejmie w Radomiu wszystkie prawa polskie.

Zbiór ten, będący jakoby konstytucją, otrzymał w historji nazwę Statutu Łaskiego. Pod kierunkiem Łaskiego opracowano niezwykle ważne dzieło, będące źródłem geograficzno-historycznem dla potomnych, t. zw. Liber Beneficiorum.

Łaski Hieronim (ur. w 1495 r. zmarł w 1542 r.) był wojewodą sieradzkim. Przeniósł się na Węgry, gdzie został zaufanym doradcą króla Jana Zapolyi.

Za zasługi, położone szczególniej przy czterokrotnem poselstwie do Stambułu, otrzymał od króla węgierskiego na Spiszu Kieżmark i Niedzicę, oraz w zarząd cały Siedmiogród.

Synowiec autora Statutu Łaskiego, również Jan Łaski (ur. w 1499 r. zmarł w 1560 r.) zasłynął znów jako reformator kościelny. W 1550 r. został w Londynie superintendentem gminy cudzoziemskiej.

Łaski Stanisław, drugi synowiec Prymasa, wiele podróżował, służył w wojsku francuskiem; jest autorem traktatu p. t. O wojenności ksiąg dwoje.

Wogóle ród Łaskich zaliczał się do t. zw. możnowładców polskich i przedstawiciele tego rodu piastowali w Polsce najpoważniejsze urzędy państwowe.

Miasto Łask za czasów dziedzictwa Łaskich należało do bogatszych miast, lecz liczne pożogi, zarazy, oraz marnotrawstwo późniejszych dziedziców wpłynęły poważnie na upadek miasta.

Kollegjata Łaska, której infułat miał prawo do szat biskupich, oraz miał prawo do pełnienia wielu czynności biskupa, upada wraz z miastem i w roku 1819 suprymowaną została na infułację i probostwo.

W roku 1867 miasto Łask staje się miastem powiatowem i siedzibą władz nowoutworzonego powiatu, mimo że w sąsiedztwie znajdowało się miasto Pabjanice, większe już podówczas od Łasku. Na wybór Łasku na siedzibę władz powiatowych wpłynęło dogodniejsze od Pabjanic położenie w stosunku do pozostałych okolic powiatu.

STAN DZISIEJSZY.

Położenie miasta jest bardzo dogodne. Wychodzi stąd 7 dróg bitych, (do Pabjanic, Lutomierska, Szadku, Zduńskiej Woli, Piotrkowa, Szczercowa z odnogą do Zelowa i do Widawy). Na szosach tych uruchomiono komunikację autobusową, która ożywczo wpłynęła na życie miasta.

Tuż za miastem na drodze do Zduńskiej Woli przepływają rzeki Grabia i Pisia. W mieście mamy budynków zamieszkałych 426.

Według spisu w roku 1921 ludność przedstawia się w sposób następujący:

Ogółem ludności 4890 osób, w tem mężczyzn 2308, kobiet 2582.

Katolików 2205, wyzn. mojżeszowego 2623, ewangelików 46, innego chrześcijańskiego wyznania 12, innych 4.

Według narodowości:

Polaków	2769
Zydów	2116
Niemców	3
Innych	2

Egzystencję miasta w dużej mierze podtrzymuje istnienie władz powiatowych.

Mieszkańcy zajmują się rzemiosłami, rolnictwem i handlem. Większych zakładów przemysłowych brak.

W ostatnich latach daje się zauważyć pewną dbałość o wygląd miasta. Miasto dobrze oświetlono elektrycznością, założono niewielkie skwery, domy odświeżono. Naogół jednak Łask sprawia wrażenie niedużej mieściny, z przewagą ludności żydowskiej.

PRZECHADZKA PO MIEŚCIE.

Najciekawszym zabytkiem miasta jest *kościół pod wezwaniem* Niepokalanego Poczęcia N. M. P., Sw. Michała Archanioła, Sw. Jana Chrzciciela, Sw. Anny i Sw. Doroty. Kościół swemi murami wynosi się ponad wszystkie budowle Łasku i zdala jest ze wszystkich stron widoczny.

Stał niedaleko od tego miejsca od roku 1366 kościołek drewniany pod wezwaniem Sw. Anny, lecz po wzniesieniu gotyckiej murowanej świątyni w początkach XVI w., kościołek drewniany w 1876 roku rozebrano, a Rosjanie na miejscu kościołka postawili cerkiew prawosławną. Trzy krzyże, które opodal kościołka stały, przeniesiono nieco dalej, gdzie do dziś dnia zachowały się.

Dzisiejszy kościół parafjalny w roku 1509 zamieniony został z probostwa na prepozyturę z pięciu mansjonarzami, a w roku 1525 staraniem Prymasa Jana Łaskiego erygowany został do stopnia Kollegjaty. Kollegjata Łaska składała się z 5 kanoników, kollegjum wikarjuszów do pomocy i z 6 mansjonarzy. Infułat

łaski miał prawo używać ubiorów biskupich, mianować kanoników gremjalnych i honorowych kollegjaty, rzucać cenzury na podwładnych, sądy między nimi odbywać i ogłaszać wyroki. Mógł też udzielać uroczystych błogosławieństw i za zezwoleniem biskupa święcić cmentarze, kościoły i inne miejsca. Kollegjata istniała do roku 1819.

Łask. DAWNA KOLLEGJATA. Fot. F. Marszał.

Na cmentarzu kościelnym Jan Łaski polecił rozsypać ziemię, przywiezioną z Jerozolimy i innych miejsc świętych, oraz uzyskał dla pogrzebanych w tem miejscu wszystkie odpusty, których udzielano pogrzebanym w Ziemi Swiętej. Stąd też wielu możnych cmentarz i kościół łaski obierało za miejsce wiecznego spo-

czynku, i tem należy sobie tłumaczyć istnienie obszernych podziemi kościelnych, w których po dziś dzień spoczywają w trumnach zmarli.

Kościół z zewnętrznej strony odznacza się szeroką, przysadzistą fasadą, zakończoną dwiema wieżami. Nad miejscem, w którem schodzą się linje bocznych kaplic i głównej nawy widzimy trzecią wieżę.

Kościół budowano w stylu gotyckim. Lecz liczne przeróbki styl gotycki zatarły; ślady gotyku widzimy dziś od zewnętrznej strony oraz w zakrystji i skarbcu.

Przed kościołem pod drzewem stoi kolumna okrągła z piaskowca, na jej szczycie znajduje się figura Dzieciątka Jezus. Kolumnę tę wylicza inwentura już w r. 1720. Na ścianie jednej z wież widzimy tablicę z roku 1813, poświęconą trzyletniemu Ludwikowi Schelingowi, zmarłemu w 1813 r. Na ścianie od ul. Warszawskiej widzimy grobowiec ks. Andrzeja Górnickiego kanonika łaskiego, zmarłego w 1821 roku. Dalej widzimy tablicę z herbem Łaskich — Korab.

Wejdźmy teraz do świątyni. Wnętrze kościoła nosi cechy stylu barokowego, według którego dawną gotycką świątynię przebudowano po pożarze w roku 1749. Kościół ma trzy nawy: główną i dwie boczne. Z boków nawy głównej zbudowano obszerne galerje, mogące pomieścić wielu wiernych.

Ponieważ wyżej wspomniany pożar mocno zniszczył świątynię i wywołał zawalenie się sklepienia, wybudowano zamiast sklepienia pułap drewniany, który po dziś dzień nad nawą główną istnieje.

W ołtarzu głównym widzimy obraz Sw. Michała Archanioła, zabijającego smoka. Obraz ten malował włoski mistrz Filip Castaldi.

W zakończeniu bocznej lewej nawy mamy ołtarz Matki Boskiej Różańcowej, w zakończeniu bocznej prawej nawy ołtarz Sw. Józefata. Nad obrazem Sw. Józefata widać obraz Sw. Rocha, czczony niegdyś przez wiernych, czego dowodem są liczne wota, przeniesione do skarbca. Pod obrazem Sw. Józefata mamy trumienkę z relikwiami Sw. Juljana Męczennika; trumienkę tę przeniesiono tutaj z dawnego ołtarza tego świętego, który to ołtarz obecnie nie istnieje.

Z lewej strony świątyni wchodzimy do kaplicy Sw. Anny; obraz tej świętej widzimy w głównym ołtarzu kaplicy; malowany jest na desce i ma za sobą szereg długich lat.

Drugi ołtarz w tej kaplicy urządził ks. prałat Augustynik w r. 1916. Krzyż, będący główną częścią ołtarza, znajdował się przedtem w niewidocznem miejscu, wraz z dwiema postaciami, mianowicie Matki Boskiej i Sw. Jana Ewangelisty. Postaci Chrystusa, Matki Bożej, jak i Sw. Jana rzeźbione są prawdopodobnie przez pierwszorzędnego mistrza; figury mają dużą wartość artystyczną.

Obraz Chrystusa pod krzyżem ma być malowany przez Michała Anioła. Chór z organami w kaplicy świadczy o dużej zamożności fundatorów kościoła.

Naprzeciw kaplicy Sw. Anny znajduje się kaplica N. Sakramentu.

Najcenniejszą pamiątką w tej kaplicy jest obraz Najświętszej Marji Panny, wyrzeźbiony z białego marmuru. Jest to jakby medaljon, umieszczony na aksamicie ciemno-czerwonym, oprawiony w ramy i oszklony. W samej ramie znajduje się za szkłem 14 relikwiarzy.

Obraz ten był własnością Ojca Sw. Leona X, potem jego synowca, papieża Klemensa VIII. Według legendy obraz ten upodobał sobie Prymas, Jan Łaski, który w czasie swego pobytu w Rzymie prosił Ojca Sw., aby mu go podarował. Wtedy medaljon, który miał być na obie strony jednakowo rzeźbiony, w nocy cudownie rozdzielił się na dwie połowy, z których jedna pozostała w Rzymie, a druga identyczna z pierwszą została podarowana Prymasowi Łaskiemu. (Początek XVI wieku).

Obraz jest czczony oddawna jako cudowny, czego dowodem są liczne wota oraz księga, w której dowody łaski Matki Bożej są skrzętnie notowane (od r. 1708 do czasów dzisiejszych). Kaplicę zbudował Stanisław Wierzbowski, dziedzic łaski, w roku 1708. Przedtem obraz mieścił się w wielkim kościele.

Piękne witraże w kaplicy sprawił p. Janusz Szwejcer, dzisiejszy dziedzic dawnych dóbr łaskich.

Z kaplicy N. Sakramentu mamy wejście do podziemi, dobrze oświetlonych i o czystem powietrzu. Tu spoczywają liczne zwłoki pobożnych, którzy chcieli spocząć w świętej ziemi łaskiego cmentarza.

Po porozumieniu się z ks. proboszczem i przy pomocy kościelnego ciekawe te podziemia można zwiedzać. Zwłoki zmarłych można oglądać po uchyleniu wieka. Ciała i dawne ubiory zachowane są dobrze.

Z prawej strony w niszy przy schodach znajdują się zwłoki infułata bez nazwiska i dwojga dzieci. W drugiej niszy po tejże stronie zwłoki księdza i zwłoki niewiasty (data 8 septembris 1728). W środkowej krypcie pod oknem spoczywają zwłoki rycerza z czasów Napoleona I i zwłoki infułata Andrzeja Mulzowa (19 w.). W dalszej niszy widzimy dwie trumny ze zwłokami niewiast; na jednej trumnie data 1807, na drugiej litery K. S. P.

Z lewej strony przy niszy ołtarzowej znajdują się dwie trumny; jedna zawiera zwłoki niewiasty, druga zwłoki Jana Prospera Załuskiego, z widocznym śladem rostrzaskanej szablą czaszki. W środkowej niszy są cztery trumny: w pierwszej spoczywa Infułat Marcin hr. Załuski, w drugiej młodzieniec w żółtym żupanie, prawdopodobnie Stanisław Wierzbowski, w trzeciej ojciec jego, również Stanisław, który po śmierci żony został Infułatem Łaskim, w czwartej jego żona Urszula z hrabiów Tarnowskich.

W dalszej niszy po tejże stronie znajdują się zwłoki Infułata Łaskiego Andrzeja Karsznickiego (data 1727) w drugiej zwłoki mężczyzny w stroju francuskim (data 1777). W ostatniej niszy spoczywa ksiądz. Trumna bez daty i napisów.

Poza temi grobami, pod kościołem znajdują się i inne sklepione grobowce, dziś prawie niedostępne i zaniedbane, a przechowujące liczne zwłoki księży, prałatów i kanoników.

Po zwiedzeniu grobowców przejdźmy do zakrystji. Uderzają tu każdego pięknie zachowane łuki gotyckie i oddrzwia gotyckie, prowadzące do skarbca. Na ścianach umieszczone są liczne portrety: szlachcica

polskiego w kontuszu, jakiejś damy w kapeluszu (herb Jastrzębiec i litery A z Mysz... S. P. Z. W.), infułata Jana Kołdowskiego w uroczystym stroju, (herby Brejko, Rogala, Korab i Kościesza), kanonika herbu Slepowron (litery B. G. — C. L. — P. L.) oraz kanonika Józefa Rypińskiego (data 1760 r.).

Łask. ZAKRYSTJA KOLLEGJATY. Fot. F. **Marszał.**

W szafach i komodach można obejrzeć liczne bogate szaty liturgiczne oraz naczynia kościelne.

Teraz po wąskich niewygodnych schodach przejdziemy do skarbca. I tu zachowane są dawne gotyckie sklepienia, uratowane przed pożarem w roku 1749.

W gablotkach, ustawionych na środku skarbca, przechowane są bulle papieskie w liczbie 20, dekrety arcybiskupie w liczbie 15, oraz dekrety królewskie w liczbie 6. Przedstawiają one ciekawy materjał dla historyków.

Dokumenty te pisane są na pergaminie i często zaopatrzone są dużemi pieczęciami woskowemi.

Bardzo ciekawie przedstawiają się olbrzymie antyfonarze i psałterze pisane na pergaminie, oprawione w drzewo, skórę i żelazo. Niezwykle pięknie i precyzyjnie wykonane są wielobarwne inicjały i ozdoby tych olbrzymich pergaminowych ksiąg. Księgi sprawiono jeszcze za czasów Jana Łaskiego, Prymasa.

W bibljotece znajdują się liczne dzieła, pochodzące nawet z roku 1395. W szafach zauważymy bogate stroje infułatów łaskich, naczynia liturgiczne, oraz szereg cennych pamiątek z dawnych czasów.

Wogóle cały kościół łaski jest jednem cennem muzeum, które bezwzględnie warto poznać. Należy zauważyć, że piękny gotyk, zachowany z dawnych czasów w murach skarbca i zakrystji, jest jedynym oryginałem z dawnych czasów na terenie powiatu łaskiego i dalszych okolic.

Cenne pamiątki świątyni łaskiej uporządkował, skatalogował i opisał pracowity, choć sędziwy, ks. prałat Grzegorz Augustynik, który objął probostwo łaskie w roku 1916.

Wyszedłszy z kościoła należy zwrócić uwagę na *dawną wikarjatkę*, stojącą przy ulicy, a odznaczającą się gotyckiemi szkarpami, wychodzącemi w linję chodnika. Dziś mieści się tu szkoła.

Rozglądając się po rynku, zauważymy ślady dawnych domów miejskich, wąskich, o szerokości na dwa okna. Niestety, domy są tak przebudowane, że ślady te tylko przy dokładniejszem rozpatrzeniu się znaleźć można.

Idąc w stronę dworca, zwrócić winniśmy uwagę na piękny i stylowy drewniany kościół, dawniej katolicki, dziś ewangelicki.

Jest to dawny *kościół Św. Ducha*, wzniesiony w r. 1666 przez kanonika łaskiego Macieja Szklarskiego, na miejscu dawnego kościoła, który zgorzał. Przy kościele tym, jak to najczęściej przy kościołach Św. Ducha bywało, stał szpital dla ubogich.

Zaraz po drugim rozbiorze Polski, kiedy to ziemie dzisiejszego powiatu łaskiego dostały się pod pano-

wanie Prusaków, ewangelicy Niemcy, którzy poczęli się tu osiedlać, poczynili starania o przejęcie tego kościoła pod parafję ewangelicką. Przejęcie kościoła przez ewangelików doszło do skutku w roku 1811.

Łask. KOŚCIÓŁ EWANGELICKI. Fot. F. Marszał.

Typowy ten polski kościołek drewniany wewnątrz pozbawiony został wszelkich znaków, któreby przypominały dawny jego charakter, mimo to wnętrze nosi cechy katolickiej świątyni w samej architekturze.

Na miejscu dawnego dworu Łaskich przy ulicy Dworskiej stoi dziś dworek, nie budzący żadnego zainteresowania, gdyż jest to typowa miejska budowla bez założeń artystycznych budowana.

Również i synagoga nie przedstawia żadnej wartości artystycznej, ani historycznej.

(BIBLJOGRAFJA).

★★★★★

A(ugustynik) G(rzegorz) ks. Pamiątka od Matki Boskiej Łaskami słynącej w Kolegjacie Łaskiej. Włocławek, 1919, 422, ilustr.

Łuszczkiewicz Wł. — Płaskorzeźba Andrzeja Della Robbia w kościele w Łasku, Spr. Kom. do bad. hist. szt. w Polsce, t. IX. Ak. Um. Kraków. 1915, str. 317-330, ilustr.

F. M. S(obieszczański) — Kościół w Łasku. „Tyg. Illustr." 1866, nr. 332, ilustr.

L(eonard de) V(erdman) J(acques) — Z Sieradza przez Zduńską Wolę, Łask, Pabjanice i Rzgów do Łodzi. Barona Graeve. Warszawa, 1909, str. 31, ilustr.

GMINA DĄBROWA RUSIECKA.

Budynków zamieszkanych na terenie gminy mamy 1220.

Ludności 7672, w tem mężczyzn 3826, kobiet 3846.

Katolików 7503, innych chrześcjan 2, wyznania mojżeszowego 167 osób.

Polaków 7589, Zydów 83.

Miejscowości 47.

Urząd gminny w Ruścu, tamże posterunek policji.

Kościoły parafjalne w Ruścu i w Woli Wiązowej.

Kościół w Ruścu, położonym nad rzeką Niecieczą, zbudowany jest z cegły. Data powstania kościoła nieznana. Kiedyś był kościołem filjalnym parafji Restarzew. W r. 1643 Maciej Łubieński, arcybiskup gnieźnieński, na prośbę Jana Koniecpolskiego, dziedzica Ruśca, utworzył przy kościele parafję.

W wielkim ołtarzu znajduje się obraz N. M. P. uważany oddawna za cudowny. Wydawca Liber Beneficiorum Łaskiego podaje, że Rusiec był kiedyś miasteczkiem pod nazwą Toporowa. Być może, iż Rusiec należał kiedyś do Korycińskich, którzy, uzyskawszy przywilej na założenie miasta, nadali mu nazwę od herbu. Jak w wielu podobnych wypadkach, miasteczko utrzymać się nie mogło i Rusiec pozostał wsią. Na krótko przed wojną rozebrano w Ruścu basztę murowaną, która mogła być szczątkiem dawnych budowli dziedziców Ruśca.

Kościół w Woli Wiązowej, drewniany, istnieje od 1781 roku, wzniesiony przez dziedzica wsi Franciszka Walewskiego, chorążego ostrzeszowskiego. Syn jego, Stanisław, uruchomił przy kościele parafję, mimo sprzeciwów proboszcza w Ruścu, który nie godził się na uszczuplenie swej parafji, do której Wola Wiązowa należała.

Ludność gminy Dąbrowa Rusiecka ubiera się w stroje, podobne do strojów ziemi sieradzkiej.

GMINA DĄBROWA WIDAWSKA.

Budynków zamieszkanych liczy 1088. Ludności 7689, w tem mężczyzn 3788, kobiet 3901.

Katolików 6882, ewangelików 8, innych chrześcjan 1, wyznania mojżeszowego 797 osób.

Polaków 7623, Niemców 1, Zydów 64, innych 1.

Miejscowości 39.

Urząd gminny w Widawie; tam znajduje się też urząd pocztowo-telegraficzny posterunek i policji.

WIDAWA.

Jest to osada miejska, połączona szosą z Łaskiem. Komunikacja autobusowa z Łaskiem umożliwia zwiedzenie osady.

Osada liczy budynków zamieszkanych 236. Ludności 2209 osób, w tem mężczyzn 1062, kobiet 1147.

Katolików 1428, ewangelików 7, innych chrześcjan 1, wyznania mojżeszowego 773 osoby.

Polaków 2168, Żydów 40, innych 1.

Na miejscu istnieje 7-o klasowa szkoła powszechna.

Widawa należała do magnackiego rodu Wężyków. Oni to założyli tu parafję w końcu XIV czy XV wieku.

W XVII wieku stała Widawa u szczytu rozwoju. Była miastem i posiadała wtedy kościół parafjalny, pobernardyński, kościół Sw. Rocha, Sw. Ducha i kapliczkę Św. Wojciecha.

Z tych to czasów widzimy dziś w rynku kościół poklasztorny pod wezwaniem Podniesienia Krzyża Sw. Do tego kościoła przeniesiono parafję w 1802 roku z powodu zniszczenia kościoła parafjalnego, stojącego niedopodal, naskutek pożaru. Kościół wznosi w r. 1638 Wojciech Wężyk Widawski z żoną.

Kościół, wewnątrz polichromowany, posiada pięć barokowych ołtarzy; główny ołtarz z ukrzyżowaną postacią Chrystusa przedstawia się bardzo bogato. Za ołtarzem znajduje się stara miedziana chrzcielnica z roku 1600, sprawiona przez Walentego z Widawy, profesora i rektora akademji krakowskiej, jak mówi napis. Na ścianach chrzcielnicy znajduje się piękna rzeźba. Przy kościele widzimy typowy polski klasztor, zajęty przez 2 księży i służbę. Na południowej ścianie klasztoru znajduje się zegar słoneczny. W podziemiach kościoła znajdują się liczne trumny z prochami fundatorów, zakonników i możnych panów.

Widawa. KOŚCIÓŁ POKLASZTORNY. Fot. R.Hermel.

W zakrystji ciekawie się przedstawiają inkrustowane szafy z rysunkami miast, zamków i kościołów, oraz z dwoma herbami. W wirydarzu można ujrzeć listę zmarłych zakonników i panów. Lista ta rozpoczyna się od 1640 roku, kończy zaś na 1882.

Dawny kościół parafjalny Sw. Marcina, stojący opodal kościoła pobernardyńskiego, wzniesiono około 1446 roku, na miejscu dawnego, drewnianego; konsekrowano kościół w r. 1476.

Swiątynia posiada dwie kaplice: bractwa różańcowego i Sw. Anny. Dziś kościół z zewnętrznej strony odnowiono, zachowując gotyk. Wewnątrz tu jeszcze panuje ruina.

Ciekawie przedstawia się tylna ściana kościoła, idąca ukośnie do frontowej ściany. Na cmentarzu kościelnym leży nagrobek z wykutą postacią nieznanego rycerza.

Na cmentarzu grzebalnym za miastem w stronę rzeki Widawki stoi niedawno zbudowany z cegły kościół Sw. Rocha. Dawniej stał tu kościół drewniany. Osobliwością kościoła, w którem nabożeństwo odprawia się raz do roku, mian. na Sw. Rocha, jest figura Sw. Rocha, uznawana za cudowną. Według podań miała się ona ukazać na wierzbie przy kościele. Gdy kościół spłonął, figurę przeniesiono do kościoła parafjalnego, lecz nazajutrz ukazała się znów na wierzbie. Gdy zjawisko to powtórzyło się kilka razy, odbudowano spalony kościół i umieszczono w nim cudowną figurę. Liczne a okazałe nagrobki na cmentarzu, kryjące zwłoki dawnych panów widawskich, świadczą o zamożności dawnego miasta Widawy.

W innej stronie miasta na wzgórzu stoi krzyż. Wzgórze to zowią „kościołkiem". Podania głoszą, że jest to dawny cmentarz wojsk napoleońskich, dowodem czego służyć mają liczne kości ludzkie, tu znajdywane. Prawdopodobnie jednak znajdował się tu kościół Sw. Ducha z cmentarzem grzebalnym.

Na drugiej stronie Niecieczy, nad którą znajduje się Widawa, stoi stara wierzba, którą według podań sadził król Zygmunt III.

W posiadaniu cechów znajduje się stary akt na pergaminie; aktem tym król Zygmunt III nadał rzemieślnikom widawskim różne przywileje. Poza podpisem króla odczytać można podpis Franciszka Szembeka, wojewody inflanckiego i Jakóba Wężyka, dziedzica Widawy. Ciekawie się też przedstawia cecha, znak cechów widawskich, na mosiężnej tabliczce, oprawionej w drzewo lipowe. Na tablicy i ramce wyrżnięto godło Państwa oraz wszystkich cechów. Według tej tablicy w Widawie w początkach XVII w. (dokł. w 1606 r.) istniały cechy: „bednarzów, ślusarzów, kowalów, rymarzów, thesarzów (stolarzy), kołodziejów, mieczników, zegarmistrzów i złotników". Powyższy wykaz cechów wskazuje nam na zamożność szlacheckiego miasta Widawy.

W rynku znaleźć możemy szereg domów starych, posiadających sklepione izby (restauracja Bobra, dom

Jagielskiego i inne). Niedaleko rynku stoi murowana synagoga. Miasto Widawa w r. 1870 zamienione zostało na osadę.

TYP LUDOWY ZE WSI ROGÓŹNO.
Fot. R. Hermel.

W okolicach Widawy we wsi Rogóźno lud chodzi jeszcze w sukmanach.

(Kazimierz Staszewski. W Widawie. Gazeta Pabjanicka № 31 i 32 z r. 1927.

W 1635 roku wyszło w Krakowie pisemko p. t. Akademja Widawska J. M. P. M. Wężyka Widawskiego).

Kościół w Brzykowie pod wezwaniem Sw. Jana Baptysty, jest budynkiem murowanym, wzniesionym w roku 1860. Parafja istniała tu już w roku 1521.

W okolicach Brzykowa spotykamy pokłady wapienia.

GMINA DŁUTÓW.

Gmina liczy 22 miejscowości. Posiada 820 budynków zamieszkanych. Ludności liczy 5772 osoby, w tem mężczyzn 2802, kobiet 2970.

Katolików 5087, ewangelików 575, innych chrześcjan 52, wyznania mojżeszowego 58 osób.

Polaków 5705, Niemców, 34, Żydów 32, innych 1.

Kościół parafjalny w Dłutowie, ewangelickie domy modlitwy w Zofjówce, Drzewocinach i Mierzącce Małej.

WIEŚ DŁUTÓW.

Wieś Dłutów ujawnia w ostatnich czasach szybki rozwój. Posiada na miejscu urząd gminny, siedmioklasową szkołę powszechną, posterunek policji, stara się o agencję pocztowo-telegraficzną. Ma swe targowisko.

Kościół w Dłutowie istniał już od 1541 roku. Erygowano go pod wezwaniem Trzech Króli, Swiętego Stanisława i Sw. Wojciecha, patronów Polski. Była to budowla modrzewiowa w kształcie krzyża, lecz z czasem zniszczony, zamknięty został w roku 1810. Po 16 latach t. j. w roku 1826 wystawiono nowy kościół z drzewa, jednonawowy, z wieżyczką pośrodku.

Kościół ma cztery ołtarze. W głównym ołtarzu przechowane są relikwie Krzyża Sw. w srebrnej szkatułce.

GMINA DOBROŃ.

Do roku 1929 gmina nosiła nazwę Wymysłów, ponieważ jednak urząd gminny, jak i parafja znajdowały się w Dobroniu, zmieniono nazwę gminy na Dobroń.

Od roku 1927 Dobroń jest stacją kolejową, na której zatrzymują się pociągi osobowe, kursujące w ciągu dnia (a więc z wyjątkiem nocnych).

Gmina liczy 35 miejscowości.

Budynków mieszkalnych na terenie gminy mamy 824. Ludności 5668 osób, w tem mężczyzn 2794, kobiet 2874.

Katolików 5002, ewangelików 655, innych chrześcjan 11. Polaków 5376, Niemców 29, innych 1.

W miejscowości Ldzań i Mogilno mamy czynne kopalnie marglu, używanego przez wieśniaków do budowli. Kiedyś były tu czynne i huty żelazne, wypalające rudę, do dziś dnia w okolicach znajdywaną.

W miejscowości Wymysłów przebywały kiedyś możne rodziny francuskie, które naskutek wypadków we Francji w końcu XVIII w. emigrowały do Polski i osiedliły się m. in. w Wymysłowie, oddanym im przez rząd pruski.

Na cmentarzu dobrońskim do dziś dnia zachował się w postaci płyty pomnik pogrzebanego tu majora Rajmunda Saint-Paul.

Urząd gminny znajduje się w Dobroniu. Pozatem mamy w gminie posterunek policji i szkoły powszechne, z których szkoła w Chechle pomieszczona jest w pięknym i okazałym budynku, wzniesionym niedawno.

Kościół w Dobroniu rozpoczęto budować w 1763 roku według planów ks. kanonika Sebastjana Sierakowskiego. Jest to modrzewiowa budowla w kształcie krzyża. Kościół jest kryty blachą. Nad środkiem kościoła widzimy stylową wieżyczkę. Kościół wzniesiono pod wezwaniem Św. Wojciecha. Wewnątrz widzimy trzy ołtarze: Św. Wojciecha, Przemienienia Pańskiego i Matki Boskiej.

Przy kościele stoi Dom Ludowy, zbudowany po wojnie staraniem ks. proboszcza Cesarza, przy poparciu miejscowego społeczeństwa.

(Patrz: w Dobroniu na wywiadzie K. S. Gazeta Pabjanicka. Rok 1927, № 22.

Kazimierz Staszewski. Uroczystość Dożynek w Dobroniu. Gazeta Pabjanicka. Rok 1927. № 33, 34, 35).

GMINA DZBANKI.

Gmina liczy 1084 budynków mieszkalnych. Ludność wynosi 8311 osób, w tem mężczyzn 4066, kobiet 4245.

Katolików 6586, ewangelików 182, innych chrześcjan 6, wyznania mojżeszowego 1537 osób.

Polaków 8038, Niemców 30, Żydów 242, innych 2.

Miejscowości 29.

Urząd gminny znajduje się w Szczercowie.

SZCZERCÓW.

Jest to osada miejska, licząca 486 budynków mieszkalnych, 4350 mieszkańców, w tem mężczyzn 2103, kobiet 2247. Katolików 2828, ewangelików 4, innych chrześcjan 5, wyznania mojżeszowego 1513 osób

Polaków 4115, Żydów 235.

W Szczercowie znajduje się Urząd Gminy Dzbanki, urząd pocztowy, posterunek policji, siedmioklasowa szkoła powszechna, kościół parafjalny. Dojazd do Łasku samochodem (3 razy dziennie), do Wielunia (2 razy dziennie).

Szczerców to dawne miasto królewskie założone zapewnę przez Kazimierza Wielkiego z jednoczesnem utworzeniem parafji w roku 1367. Akt nadania parafji uposażenia z dnia 8 września tegoż roku przez króla Kazimierza wydany był w Szczercowie.

Pochodzenie nazwy miasta ludność tłumaczy od stert, które ludność miasta nad brzegami Widawki ustawiała, dając daninę zamkowi sieradzkiemu w postaci siana. (Stąd nazwa ludowa Styrczew). Mieszczanie w 1564 roku mają obowiązek „blankow oprawować w Sieradzu koło zamku, tych przęsł, które mają wymierzone i z basztami, a teraz nie oprawują".

Szczerców był siedzibą szczercowskiego starostwa niegrodowego, które powstało z dawniejszego starostwa piotrkowskiego przez wydzielenie zeń miasta Szczercowa, i wsi Stary Szczerców z folwarkiem i Chrząstawą z wójtowstwem.

W roku 1771 posiadał je Aleksander Szembek, wojewodzic inflancki. Na sejmie z r. 1773-1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra Tymowskiemu, stolnikowi piotrkowskiemu.

Po dziś dzień wskazują dom, w którym zamieszkiwał burmistrz miasta Szczercowa (jest tam dziś urząd gminny). Burmistrz miał wg. podań prawo miecza, stąd pobliska wieś Szubienice z cmentarzem dziś zamkniętym, miała być miejscem kaźni. (Dziś na tym starym cmentarzu pochowano poległych w czasie wojny europejskiej żołnierzy).

Od roku 1867 miasto Szczerców jest osadą. Dzisiejszy kościół parafjalny stoi na miejscu dawnego, drewnianego, który spłonął w 1642 roku; spłonął i następnie zbudowany kościół drewniany, wreszcie i kościół murowany, który zgorzał w 1868 roku.

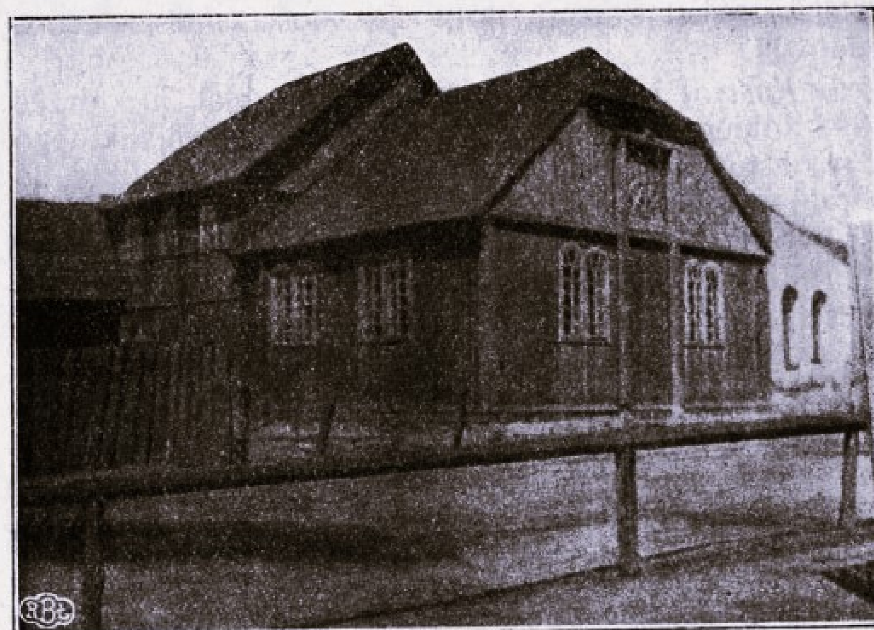
Kościół dzisiejszy stoi od 1870 roku. Po uszkodzeniu go w czasie wojny w 1914 roku, kościół stopniowo jest odnawiany i dziś obłożony przy fundamentach kamieniami, mając dobudowane dwie kaplice, przedstawia się dość ładnie i widać staranie o utrzymanie w budowie stylu. Kościół erygowany jest pod wezwaniem Sw. Piotra i Pawła.

Drugi piękny drewniany kościołek stoi na cmentarzu grzebalnym. Wybudowany pod wezwaniem Sw. Barbary, posiada cudowny obraz tej świętej; obraz według podań miała do Szczercowa przynieść woda. Kościołek ten pięknie w stylu polskim wzniesiony, ma pochodzić ze wsi Puszczy, skąd przeniesiono go do Szczercowa.

Synagoga drewniana zbudowaną została około 1850 roku. Przedstawia ona ciekawy okaz budownictwa polskiego.

W r. 1915 ks. Cezary Goczałkowski, proboszcz szczercowski, przesłał do archiwum djecezjalnego we Włocławku akta szczercowskie, pisane na pergaminie, oznaczone pieczęciami, a wydane przez następujących królów: Zygmunta Augusta w 1548 i 1564 roku, Stefana Batorego w 1578 r., Władysława IV z 1633 r., Jana Kazimierza z 1661 r., Michała Korybuta Wiśniowieckiego z 1670 r., Jana Sobieskiego z 1680 r., Augusta III z 1754 r. i Stanisława Augusta z 1765 r. Dokumenty te podobno zostały spalone przez bolszewików w czasie walk o Włocławek.

Dziś Szczerców jest niewielką osadą, zamieszkaną przez rzemieślników i rolników. Z dawnych domów

Szczerców. SYNAGOGA. Fot J. Malinowski.

miejskich niema dziś śladu, gdyż Szczerców zgorzał doszczętnie w roku 1880.

— — —

GMINA GÓRKA PABJANICKA.

Grunta gminy graniczą z Pabjanicami. W roku 1921 w czasie spisu jednodniowego gmina liczyła 12,216 mieszkańców, w tem mężczyzn 5847, kobiet 6369. Gmina liczyła 29 miejscowości. Urząd gminny i posterunek policji znajdują się w Pabjanicach.

W roku 1923 wyłączono z gminy i przyłączono do Pabjanic miejscowości leżące tuż pod miastem i stanowiące przedmieścia Pabjanic. Na skutek tego przeszło 8 tys. mieszkańców włączono do Pabjanic,

zmniejszając temsamem liczbę mieszkańców gminy, zanotowaną w czasie powszechnego spisu.

Wobec braku szczegółowych danych trudno dziś ustalić dokładne dane, dotyczące ilości mieszkańców, budowli i t. d.

Kościół w Górce Pabjanickiej istniał już przed 1398 rokiem, erekcja bowiem kościoła pabjanickiego z roku 1398 wspomina, że wieś Sienkielew należy do parafji w Wielkiej Górze. Wybudowany był pod wezwaniem Sw. Marcina Wyznawcy i Marji Magdaleny.

Kościół ten z biegiem czasu musiał ulec zniszczeniu, bo około 1683 r. wystawiono nową świątynię z ołtarzami Sw. Magdaleny, Matki Boskiej i Sw. Marcina.

26 lipca 1858 roku kościół zgorzał. Nowy kościół murowany poświęcono w 1875 roku. Jest to świątynia jednonawowa, z wieżą, lecz bez szczególnej wartości artystycznej. Kościół stoi na wzgórzu, stąd widoczny jest zdala.

GMINA LUTOMIERSK.

Urząd gminny znajduje się w Lutomiersku. Ludność gminy wynosi 5267 osób, w tem mężczyzn 2580, kobiet 2687. Katolików mamy 4156, ewangelików 312, innych chrześcjańskich wyznań 3 osoby, wyznania mojżeszowego 796. Według narodowości Polaków 4376, Niemców 262, Żydów 628, innych 1.

Miejscowości w gminie 37.

Na terenie gminy mamy kościoły w Lutomiersku i w Mikołajewicach, odległych od Lutomierska o 4 km.

Kościół w Mikołajewicach zbudowany został w 1720 roku.

Jest to kościół drewniany, kryty blachą, a wieża stojąca u czoła świątyni — gontem. Podobnych wież w kościołach drewnianych na terenie powiatu nie spotykamy. Murowaną kaplicę z prawej świątyni wzniósł

parafjanin Dąbek. Kościół jest jednonawowy, wewnątrz dwa rzędy okrągłych drewnianych filarów.

Przy kościele zauważymy piękne zabudowania dworskie, urządzone według nowoczesnych wymagań, a wzniesione przez dziedzica Sroczyńskiego.

OSADA LUTOMIERSK.

Starożytna ta osada była wyniesioną do godności miasta w roku 1274, przywilejem Leszka Czarnego, księcia sieradzkiego. Władysław Łokietek w r. 1292 przyłączył do miasta wieś Wrzącą. W 1311 roku Łokietek nadaje Lutomiersk Wacławowi z Lisowic. Poczem miasto musiało z powrotem przejść na własność Korony, bo w 1406 r. Władysław Jagiełło nadaje połowę Lutomierska Przedborowi i jego synowi Janowi z Chełmicy za zasługi w bojach z Krzyżakami. Od nich wywodzi się rodzina Lutomierskich, herbu Jastrzębiec. W Lutomiersku osadza się wielu sukienników, którzy przyczyniają się do rozwoju miasta.

W 1570 r. dziedzic Balcer Lutomierski przyjmuje wyznanie braci czeskich i oddaje im kościół parafjalny. Katolicy otrzymali kościół z powrotem dopiero w wiek później w 1650 r. Jędrzej Grudziński, wojewoda rawski, dziedzic Lutomierska, wznosi piękny klasztor i kościół ks. reformatów.

Od Grudzińskich Lutomiersk przechodzi w ręce Sanguszków, Wężyków, Mączyńskich, Romockich.

Księżna Barbara Sanguszkowa, marszałkowa w. litewska na miejscu dawnego drewnianego kościoła wznosi nowy, murowany, zachowany po dziś dzień. Kościół ten pod wezwaniem Matki Boskiej Skaplerznej, posiada jedną nawę, trzy ołtarze. Na ścianach liczne obrazy, dość stare, lecz nieokreślonego pochodzenia. Kościół był ostrzeliwany w czasie wojny europejskiej. Slady ostrzeliwania widoczne po dziś dzień.

Klasztor ks. reformatów przechodził różne koleje. Wybudowany w r. 1650, nosi cechy pięknej i stylowej budowli, podpartej silnemi szkarpami. W roku 1914 w czasie bitwy pod Lutomierskiem zniszczony został

prawie całkowicie. Dopiero w 1924 roku staraniem Komitetu Odbudowy, klasztor odbudowano, usunięto gruzy, a w murach klasztoru osiedli O.O. Salezjanie, prowadząc sierociniec.

Lutomiersk. KLASZTOR. Fot. P. Wendt.

Przed klasztorem mamy kilka grobowców.

Posiadał też Lutomiersk starą piękną i stylową drewnianą bóżnicę, która spłonęła w czasie wojny w roku 1914. Na jej miejscu postawiono murowany budynek, bez żadnych pretensyj do stylowości.

Przy rozstajnych drogach, prowadzących do Szadku, Łasku i Mikołajewic stoją trzy krzyże, oznaczające wg. podań cmentarzysko zmarłych na cholerę w połowie 19 w., a wg. innej wersji jest to znak prośby parafjan o przetrzymanie panującej wówczas cholery.

W roku 1870 miasto Lutomiersk zamieniono na osadę. Dziś osada ta przedstawia smutny widok. Szereg placów, szczególniej przy kościele, razi swą pustką po pogorzeli w czasie wojny światowej.

Gdy w roku 1860 było tu 2363 mieszkańców, w roku 1921 było ich 2193, w tem mężczyzn 1064, kobiet 1129, rzymsko-katolików 1417, mojżeszowego

wyznania 775, innych 1; Polaków 1569, Żydów 624. W roku 1860 było tu domów mieszk. 224, w 1921 r. domów mieszk. 215.

Mieszkańcy zajmują się głównie szewstwem i handlem trzodą chlewną.

Uruchomiona ostatnio komunikacja tramwajowa, która Lutomiersk łączy z Konstantynowem i Łodzią, być może ożywi to ospałe miasteczko. Lutomiersk nie posiada nawet prądu elektrycznego, stąd osada nieoświetlona.

Przepływająca obok Lutomierska zanieczyszczona przez fabryki łódzkie rzeka Ner, wpływa ujemnie na czystość powietrza.

Z ważniejszych instytucyj wyliczyć należy:

Urząd gminny, pocztę, siedmioklasową szkołę powszechną, posterunek policji, parafję, straż ogniową ochotniczą, Sokoła.

Z Łodzią posiada Lutomiersk komunikację autobusową.

(Czesław Klinowski. Dzieje Poreformackiego Klasztoru w Lutomiersku. Wydawnictwo Komitetu Odbudowy Klasztoru w Lutomiersku, 1925 roku).

GMINA ŁASK.

Otaczające miasto Łask wsie należą do gminy Łask. Siedziba urzędu gminnego znajduje się we wsi Utracie, leżącej tuż pod Łaskiem.

Na terenie gminy mamy 773 budynki zamieszkałe, ludności 6115, w tem mężczyzn 2936, kobiet 3179. Katolików 5234, ewangelików 806, innych chrześcjan 1, wyznania mojżeszowego 74.

Polaków 5634, Niemców 407, Żydów 73, innych 1.

Miejscowości gmina liczy 35. Kościół parafjalny w Łasku. We wsi Rokitnicy i Anielinie czynne są domy modlitwy dla ewangelików.

Na terenie gminy znajduje się *Miasto-Las Kolumna*, leżące przy szosie między Pabjanicami a Łaskiem. Założył je dziedzic dóbr łaskich Janusz Szwejcer, oddając las pod parcelację w roku 1927. Parcele zostały szybko rozsprzedane. Na terenie lasu wyznaczono ulice i place. Obecnie w Kolumnie szybko powstają domy, noszące tymczasem charakter letnisk. W nowem mieście-lesie wybudowano już ich kilkadziesiąt.

GMINA PRUSZKÓW.

Gmina liczy 543 budynki zamieszkane. Mieszkańców posiada 3762, w tem mężczyzn 1830, kobiet 1932.

Rzymsko-katolików 3330, ewangelików 428, innych chrześcjan 4.

Polaków 3352, Niemców 408, innych 2.

Miejscowości w gminie jest 26. Urząd gminny znajduje się w Pruszkowie.

Kościół parafjalny w Marzeninie datuje się od 1373 roku. Jest to świątynia murowana, ostatecznie wykończona około 1820 roku. Marzenin leży nad rzeką Grabią.

GMINA WIDZEW.

Grunta gminne graniczą z gruntami Pabjanic. Na terenie gminy mamy 838 budynków mieszkalnych.

Mieszkańców gmina liczy 6899, w tem mężczyzn 3386, kobiet 3513.

Katolików 5906, ewangelików 935, innych chrześcjan 44, wyznania mojżeszowego 14 osób.

Polaków 5956, Niemców 935, innych 4.

Miejscowości w gminie mamy 27. Urząd gminny znajduje się w Widzewie, parafja w Pabjanicach. We wsi Ksawerowie znajduje się murowana kaplica katolicka, wzniesiona sumptem rodziny Kindlerów, dziedziców Widzewa.

GMINA WODZIERADY.

Na terenie gminy znajduje się 648 budynków zamieszkanych.

Mieszkańców gmina liczy 4657, w tem mężczyzn 2293, kobiet 2364.

Katolików 3884, ewangelików 757, innych chrześcjan 7, wyznania mojżeszowego 9 osób.

Polaków 4507, Niemców 150.

Miejscowości na terenie gminy znajduje się 43.

Urząd gminny we wsi Wodzierady.

Kościół parafjalny katolicki w Kwiatkowicach i Mikołajewicach. W Chorzeszowie kościół ewangelicki drewniany.

W Wodzieradach pozostał starej budowy dwór z dachem krakowskim czyli o dwu kondygnacjach.

DWÓR W WODZIERADACH.

Jest to piękny zabytek polskiej architektury, XVI lub XVII wieku, jedyny w swoim rodzaju na terenie całego powiatu. Obok dworu stoi stary lamus.

Kościół w Kwiatkowicach wzniesiono z cegły w roku 1606 na miejscu dawnego drewnianego, pod wezwaniem Św. Doroty. Wzniósł go Kacper Puczek i jego żona Anna z Sarnowa, jak o tem świadczy pomnik fundatorów, znajdujący się w kościele. Obok kościoła grób familijny rodziny Leopoldów.

Wieś Kwiatkowice należała niegdyś do książąt Sanguszków, posiadających rozległe dobra w dawnem województwie kaliskiem. W końcu XVII w. przeszła do rodziny Mączyńskich, a na początku XIX w. do rodziny Leopoldów.

W aktach kościelnych z r. 1775 zamieszczona jest wizyta arcybiskupa de Lasco, opisująca szczegółowo kościół w tym czasie.

GMINA WOLA WĘŻYKOWA.

Na terenie gminy znajduje się 1019 budynków zamieszkanych.

Mieszkańców 6967, w tem mężczyzn 3375, kobiet 3592.

Rz.-katolików 6910, ewangelików 23, innych chrześcjan 6, wyznania mojżeszowego 28 osób.

Polaków 6964, Niemiec 1, innych 2.

Miejscowości 55.

Urząd gminny znajduje się w Sędziejowicach, tamże agencja pocztowo-telegraficzna, posterunek policji, szkoła powszechna siedmioklasowa. Parafjalne kościoły w Sędziejowicach i Grabnie. W Sędziejowicach pozatem istnieje Sejmikowa Szkoła Rolnicza.

Kościół w Sędziejowicach istniał już w początkach XVI wieku. Wzniesiony był z drzewa, a erygowany pod wezwaniem Św. Marji Magdaleny i Św. Klemensa. Kościół obecny wystawił Antoni Ostrowski, arcybiskup gnieźnieński. Darował on kościołowi 13 wielkich obrazów, przedstawiających Chrystusa Zmartwychwstałego i 12 apostołów. Poprzednio obrazy te mieściły się w Skierniewicach. Po tym czasie kościół jeszcze kilka razy odnawiano.

Na cmentarzu grzebalnym znajduje się spiżowy pomnik Moskali, poległych w potyczce z powstańcami w r. 1863. Moskale rekrutowali się z pośród arystokracji rosyjskiej. Oddziałem powstańców dowodził Taczanowski. Na pomniku wyryte są nazwiska poległych oraz sceny walk.

Obok pomnika skromna mogiła powstańców polskich. Ostatnio zawiązał się Komitet Budowy Pomnika dla poległych tu powstańców.

(Opis bitwy pod Sędziejowicami podany jest w Gazecie Pabjanickiej z r. 1927 № 10 i 11 w artykule p. t. Rok 1863 na terenie powiatu łaskiego).

Kościół w Grabnie istniał oddawna. Wizyta z r. 1683 mówi, że kościół jest drewniany, posadzka z cegły, ołtarzy w kościele 5. Kościół ten w roku 1771 zniesiono, a zbudowano inny, też drewniany, z kaplicą murowaną, zwaną kaplicą Wężyków. Kaplica ta istniała i w poprzednim kościele.

Wieś Grabno dawniej była własnością rodziny Wężyków. Tu urodził się i ochrzczony został zasłużony mąż Jan Wężyk, arcybiskup gnieźnieński.

Gniazdem rodzinnem Wężyków była ***Wola Wężykowa***, oddalona o 3 km. od Sędziejowic. Stąd pochodzili Wężykowie i od okolicznych miejscowości Ruda, Widawa, Podole, Zamość otrzymywali swe nazwy np. Rudzki Wężyk Jan (ur. 1792 zm. 1874) architekt, Wężyk-Widawski Piotr, poseł na sejm lubelski w 1569 r., autor satyry p. t.: Exorbitantiae, albo o rzeczach w każdem królestwie i w każdej rzeczypospolitej szkodliwych, na które ani prawa, ani winy żadnej nie masz (1603).

W roku 1927 dzisiejsi właściciele Woli Wężykowej rozebrali na budowlę fundamenty jakiegoś okazałego gmachu, być może, że zamku lub dworu Wężyków.

GMINA WYGIEŁZÓW.

Na terenie gminy mamy 661 budynków zamieszkanych. Mieszkańców gmina liczy 4755, w tem mężczyzn 2278, kobiet 2477.

Rz.-katolików 4488, ewangelików 227, innych chrześcjan 6, wyznania mojżeszowego 34 osoby.

Polaków 4538, Niemców 70, Żydów 21, innych 126 (głównie Czesi).

Miejscowości 40.

Parafjalny kościół znajduje się w Wygiełzowie, tamże urząd gminny.

Kościół w Wygiełzowie pod wezwaniem Nawiedzenia N. M. P. i Nawrócenia Św. Pawła istniał już w pierwszej połowie XV w. Obecny kościół wzniósł w r. 1790 Celestyn Gorczyński, dziedzic Wygiełzowa.

KOŚCIÓŁ W WYGIEŁZOWIE. Fot. P. Wendt.

Do roku 1915 do Wygiełzowa należy kościół parafjalny w Pożdżenicach, poczem przeszedł do parafji Zelów.

Kościół wygiełzowski zbudowany z drzewa, kryty jest gontem w piękną na krawędziach linję. Na środku wieżyczka barokowa.

Na cmentarzu grzebalnym stoi *ładna drewniana kaplica* z kolumnami od frontu. Ma za sobą około 150 lat.

Dwór w Krześlowie (na drodze z Łasku do Szczercowa) stoi na sztucznej wyspie (podobnie w pobliskim Lubcu). Jest to budynek w stylu empire, z kolumnadą od frontu. Dojazd do dworu przez mostki. Krześlów i okoliczne wsie należały do rodu Colonna Walewskich. Obok w stronę Widawy przechodzi droga, zwana „traktem Napoleońskim“.

GMINA ZAPOLICE.

Budynków mieszkalnych liczy 737. Mieszkańców 5141, w tem mężczyzn 2478, kobiet 2663.

Rz.-katolików 4842, ewangelików 286, innych chrześcjan 13.

Polaków 4853, Niemców 269, innych 13.

Miejscowości 37.

Urząd gminny w Zapolicach, tamże posterunek policji.

Kościół parafjalny w Strońsku, nad rzeką Wartą, istniał już zapewne w XIV w. Jeden ze Strońskich, herbu Doliwa, wzniósł w roku 1458 kościół nowy, murowany. W roku 1726 kościół ten został odbudowany i rozszerzony przez dziedzica Strońska, Kazimierza Walewskiego, kasztelana spicymierskiego. W kościele słynie z cudów obraz Przemienienia Pańskiego. Na cmentarzu stoi kaplica murowana pod wezwaniem

Św. Krzyża. Na obszarze wsi wznosi się wzgórze, zwane Strońską Górą, skąd piękny widok na Wartę i Sieradz, oraz wzgórza sąsiednie.

TYPY LUDOWE WE WSI PSTROKONIE gm. ZAPOLICE. Fot. A. Keil.

GMINA ZELÓW.

★★★★★

Liczy 711 budynków zamieszkanych. Mieszkańców posiada 7608, w tem mężczyzn 3646, kobiet 3962.

Rz.-katolików 2082, ewangelików 3381, innych chrześcijan 284, wyznania mojżeszowego 1859, innych 2.

Polaków 5270, Niemców 482, Żydów 552, Czechów 1304.

Miejscowości 8.

W Pożdżenicach filjalny kościół katolicki, drewniany, prawdopodobnie z XVII wieku. Tamże dom modlitwy ewang.-augsburski, drewniany. W kol. Pożdżenice drugi dom modlitwy, murowany.

ZELÓW.

Jest to ciekawa pod względem narodowości wyspa czeska.

Utworzyli tę osadę w roku 1803 czescy emigranci, którzy przywędrowali tu z Tabora i z Czermina na Sląsku Cieszyńskim pod kierownictwem Aleksandra Petrozelina. Emigranci ci nabyli Zelów od ówczesnego dziedzica Józefa Swidzińskiego za 25,666 pruskich talarów, co równało się wówczas 154,000 zł. polskim. Ulokowali się oni nietylko w Zelowie, lecz i w Zelówku, Pożdżenicach, Ignacowie, Holendrach, Faustynowie i w. in. wsiach, które utworzyły parafję zelowską ewangelicko-reformowaną. Czesi dziś stanowią w gminie większość, stąd też objęli i samorząd głównie w swoje ręce. Prenumerują pisma czeskie, modlą się w świątyniach po czesku, mają nawet swe własne, choć drobne, wydawnictwa w języku czeskim.

Sama osada Zelów liczy 399 budynków zamieszkanych. Mieszkańców posiada 5362, w tem mężczyzn 2542, kobiet 2820.

Katolików 1367, ewangelików 2029, innych chrześcjan 148, wyznania mojżeszowego 1816 osób.

Za Polaków uznało się 3860 osób, za Niemców 140, Czechów 870, Zydów 552.

Zelów jest osadą przemysłową. Jest tu kilka fabryczek tkackich i wiele warsztatów tkackich ręcznych.

Katolicką parafję utworzono w Zelowie dopiero w 1915 roku. Kościołem parafjalnym jest niewielka kapliczka. Obecnie parafjanie przystępują do budowy murowanego kościoła.

Kościół czeski ewangelicko-reformowany stoi już od 1823 roku, otwarto zaś go w roku 1825. Jest to budynek murowany, obszerny, z wieżą. Wewnątrz urządzony bardzo starannie na wzór świątyń ewangelickich. Przy kościele dom pastora.

Baptyści posiadają własny dom modlitwy, murowany.

Żydzi mają drewnianą synagogę, stojącą już od lat 50.

Zelów posiada stałą komunikację samochodową z Łaskiem.

Zelów. KOŚCIÓŁ EWANG.-REFORMOWANY. Fot. Grajnert.

W Zelowie znajduje się urząd pocztowo-telegraficzny, posterunek policji, urząd gminny, siedmioklasowa szkoła powszechna.

(Česká emigrace v Polsku a na Volyni. Brno 1924. Knižnice Biblické Jednoty).

★★★★★

BIBLJOGRAFJA, DOTYCZĄCA CAŁEGO POWIATU.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich, wydany pod redakcją Bronisława Chlebowskiego. 1897.

Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego. 1928. Wydany w Łodzi w roku 1929.

Przy wydaniu niniejszego przewodnika poza wskazaną w różnych miejscach bibljografją opierano się w dużej mierze na materjałach, zgromadzonych przez Pabjanicki Oddział P. T. K. na licznych wycieczkach po powiecie łaskim.

Informacje dla turystów.

HOTEL.

Hegenbart L., Pabjanice, Zamkowa 1, tel. 137.

RESTAURACJE.

Hegenbart L., Pabjanice, Zamkowa 1, tel. 137.

Bether E., Pabjanice, Św. Jana 1, tel. 27.

Doradziński S., Pabjanice, Zamkowa 11, tel. 165.

Piątkowski Bronisław, Pabjanice, Plac Dąbrowskiego 6, tel. 169.

CUKIERNIE.

Jaworski, Pabjanice, Zamkowa 27.

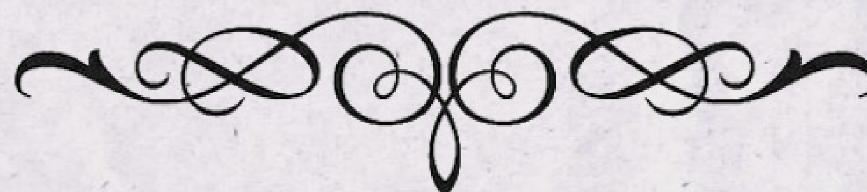
Piątkowski J., Pabjanice, Zamkowa 7, tel. 114.

★★★★★

Skorowidz firm,

ogłaszających się w niniejszym Przewodniku.

NINIEJSZY PRZEWODNIK ODBITO NA PAPIERZE, ODDANYM POLSKIEMU TOWARZYSTWU KRAJOZNAWCZEMU, TOURING-KLUBOWI, ODDZIAŁOWI PABJANICKIEMU

BEZINTERESOWNIE

PRZEZ

SPÓŁKĘ AKCYJNĄ

PABJANICKIEJ FABRYKI PAPIERU

ROB. SAENGER

ZA DAR

SKŁADA SERDECZNE PODZIĘKOWANIE

ZARZĄD P. T. K. ODDZIAŁ W PABJANICACH.

PABJANICKIE ZAKŁADY WŁÓKIENNICZE

DAWNIEJ

R. KINDLER

W PABJANICACH

SP. AKC.

Biuro Zarządu:
Warszawa, Krak. Przedm. 16/18, telefon: 72-93.

—

Telegramy:
Botany-Warszawa.

—

Kantor Główny i Fabryki:
Pabjanice, ul. Narutowicza 40.

—

Telefony:
Pabjanice 90, 98 i 290 (Farbiarnia).
Łódź 82-90.

—

Telegramy:
Kindler-Pabjanice.
ABC CODE 6th EDITION.

—

CZESALNIA WEŁNY,
PRZĘDZALNIA WEŁNY,
PRZĘDZALNIA BAWEŁNY,
TKALNIA,
FARBIARNIA
i WYKOŃCZALNIA

WYRABIAJĄ

PRZĘDZĘ BAWEŁNIANĄ i WEŁNIANĄ ORAZ TKANINY BAWEŁNIANE, PÓŁWEŁNIANE, WEŁNIANE i SZTUCZNOJEDWABNE, KOSTJUMOWE — i PODSZEWKOWE.

—

Bank Ludowy w Pabjanicach

Spółdzielnia z ograniczoną odpowiedzialnością

(b. T-wo Pożyczkowo-Oszczędnościowe)

PABJANICE,

UL. TAD. KOŚCIUSZKI № 48
(dom własny).

ROK ZAŁOŻENIA 1902.

W r. 1924 uzyskał zastępstwo

Banku Polskiego

do inkasa weksli.

Bank liczy w dn. 1 czerwca 1929 r. 440 członków z kapitałem udziałowym zł. 356,961.42.

Odpowiedzialność członków 10-ciokrotna.

ZARZĄD BANKU:
Jan Ebenrytter — prezes, Antoni Jankowski — wiceprezes, Artur Wayss.

RADA NADZORCZA:
Walery Kamieński — prezes, Józef Hans — wiceprezes, Józef Kasperkiewicz, Artur Fulde, Rudolf Budziński, Józef Magrowicz.

Bank załatwia wszelkie czynności bankowe.

Przyjmuje wkłady złotowe i dolarowe na każde żądanie i na termin.

ZAKŁADY PRZEMYSŁU WŁÓKIENNICZEGO

„DOBRZYNKA“

SP. AKC.

ZAKŁADY OBEJMUJĄ:
farbiarnię i wykończalnię
w Pabjanicach,
tkalnię mechaniczną
w Łodzi, Al. Kościuszki 90/92.

Zarząd w Pabjanicach,
ul. Zamkowa 2, tel. 30 i 161
Biuro Sprzedaży w Łodzi,
Al. Kościuszki 90/92,
tel. 26-92.

Farbowanie i wykończanie tkanin bawełnianych, półwełnianych, wełnianych, jedwabnych oraz sztucznojedwabnych.

Wyrób tkanin bawełnianych: podszewki (cloth, back), atłasy kołdrowe, popeliny, popeliny zefirowe, trikotiny, liberty, crepe de chine, flanele.

PRZEDSTAWICIELSTWA:
we Lwowie: L. Faust, Plac Halicki 14, w Poznaniu: H. Knothe, ul. Wielka 13, w Gdańsku: P. Treboulov, Hundegasse 119.

Sukcesorowie Hermana Preissa

FABRYKA WYROBÓW WŁÓKIENNICZYCH
W PABJANICACH,
14 ULICA MONIUSZKI 14
TELEFON № 59.

Skład sprzedaży w Łodzi ulica Piotrkowska № 45, telefon № 57-95.

Fabryka wyrabia towary bawełniane i półjedwabne.

SPECJALNOŚĆ:
koszulowe zefiry i popeliny.

Pierwszorzędne obrazy wytwórni krajowych i zagranicznych wyświetla

KINEMATOGRAF

„ZACHĘTA”

KOŁA POLSKIEJ MACIERZY SZKOLNEJ
W PABJANICACH,
ULICA KOŚCIUSZKI Nr. 17.
TELEFON Nr. 67.

DRUKARNIA i LITOGRAFJA

Sukc. Z. LIPSKIEGO

PABJANICE
(woj. Łódzkie)
ŚW. JANA 26. TELEFON 175.
FIRMA EGZYSTUJE OD 1905 ROKU.

Pabjanicka Fabryka Mebli Biurowych

JÓZEF MAGROWICZ

PABJANICE,

ULICA ZACHODNIA Nr. 4.

TELEFON Nr. 58.

Wytwarza meble biurowe systemu amerykańskiego. Pod względem modeli, jak i wykonania, meble świetnie konkurują z wyrobami zagranicznemi nie ustępując z terenu, ale wypierając stale i pewnie import do Polski. Stoisko fabryki na P. W. K. w Poznaniu jest przedmiotem bardzo poważnego i całkowicie zasłużonego zainteresowania.

FIRMA EGZYSTUJE OD 1904 ROKU.

SPÓŁDZIELCZY BANK KREDYTOWY

z ogr. odp.

W PABJANICACH

załatwia wszelkie operacje w zakres bankowości wchodzące.

Przyjmuje zwykłe wkłady terminowe i na każde żądanie oraz premjowane wkłady oszczędnościowe.

ZAKŁAD ELEKTROTECHNICZNY

Alfreda Konickiego

Pabjanice, Plac Gen. Dąbrowskiego Nr. 4.

Wykonywuje wszelkie prace w zakres elektrotechniki wchodzące jak:

wszelkie reperacje urządzeń elektrycznych; zakładanie i naprawa motorów; urządzanie oświetlenia elektrycznego z materjałów własnych i powierzonych.

Warunki od umowy, ceny przystępne. — Kosztorysy gratis.

HANDEL WIN, WÓDEK i LIKIERÓW

p. f. A. PRZYBYLSKA

właśc. WŁ. DERKACZ

Pabjanice, ulica Fabryczna № 18.

POLECA:

wyroby Państw. Monopolu Spirytusowego, jakoteż wódki gatunkowe pierwszorzędnych firm krajowych oraz wina krajowe i zagraniczne po cenach przystępnych.

Dla instytucyj, organizujących zabawy, znaczne ustępstwa.

KOTNOWSKI i S-KA

SP. Z OGR. ODP.

biuro i składy: ulica Ostatnia Nr. 3

TELEFONY: № 134 i № 171.

Komisowa sprzedaż produktów naftowych Państwowej Fabryki Olejów Mineralnych „Polmin" w Drohobyczu, nafta, benzyna, smary, oleje wszelkiego rodzaju oraz hurtowa sprzedaż (wyłączna) cykorji Ferd. Bohm w Włocławku. Sody amoniakowej. Śledzi różnych gatunków. Papy Zakładów Przemysłowych „Gospodarz" w Sieradzu i Smoły dachowej.

EGZ. OD 1901 R. EGZ. OD 1901 R.

KSIĘGARNIA i SKŁAD NUT

ED. KEIL

PABJANICE, ul. Narutowicza № 37 róg Zamkowej.

Poleca książki naukowe i beletrystyczne w języku polskim i niemieckim.

Widoki m. Pabjanic własnego nakładu.

SPÓŁKA AKCYJNA

HERMAN FAUST i S-KA

FABRYKA MATERJAŁÓW WEŁNIANYCH i PÓŁJEDWABNYCH

W PABJANICACH, Ś-GO ROCHA 5.

ROK ZAŁOŻENIA 1880.

Centrala w Łodzi, Piotrkowska № 73.

Przedstawicielstwa w Warszawie, Lwowie, Poznaniu, Wilnie i Gdańsku.

Wydawnictwo im. Jakuba Szeli
Clit, 4 Stradă Livezii
Arbore - Romana

